

AVROPA İTTİFAQI

“İnklüziv sinifdə təlimin təşkili” mövzusunda ixtisasartırma proqramının

Oxu materialı

Hazırladı:

Dr Peter Grimes

Marieke Stevens

Arlene dela Cruz

Tricia Mercado

Kaisa Ligaya Sol Cruz

Mündəricət

Mövzu 1. İnsan hüquqlarına əsaslanan inklüziv təhsil.....	4
1.1. Inklüziv təhsil nədir?	4
1.2. Hüquqi əsaslandırma	5
1.3. Azərbaycanda və dünyada əlilliyi olan uşaqlarla bağlı məlumatlar.....	5
Mövzu 2. Əlilliyin sosial modeli.....	8
2.1. Əlillik nədir: sosial və tibbi yanaşna.....	8
2.2. Damğalanmanın mənfi təsirləri.....	10
2.3. Funksionallıq, Əlillik və Sağlamlığın Beynəlxalq Təsnifatı.....	11
2.4. Öyrənmə və iştiraka əngəl olan potensial maneələr.....	12
Mövzu 3. Təhsildə inam, paylaşma və dəstək mühitinin formalaşdırılması	15
3.1. Müəllimlər necə öyrənir?	15
3.2. Refleksiya yolu ilə öyrənmə.....	16
3.3. Özünürefleksiya üsulları	18
Mövzu 4. Inklüziv sinif təcrübəsinin yaradılması: Uşaqyönümlü pedaqogika	19
4.1. Inklüziv təhsilin tətbiqində uşaqyönümlü pedaqogikanın əhəmiyyəti.....	19
4.2. Uşaqyönümlü pedaqogikanın əsas xüsusiyyətləri.....	21
4.3. Müxtəlif təlim metodları	25
Mövzu 5. Universal öyrənmə dizaynı	26
5.1. Təlim mühitinin adaptasiyası	26
5.2. Təlim metodlarının adaptasiyası.....	27
5.3. Universal öyrənmə dizaynının prinsipləri və nümunələri	30
Mövzu 6. Inklüziv dərslərin planlaşdırılması və tətbiqi.....	37
6.1. Inklüziv sinif üçün dərslərin planlaşdırılması	37
6.2. Təcrübədə inklüziv təhsil	41
6.3. Diferensial təlim.....	41
6.4. Əsas sinif strategiyaları və adaptasiya	43
6.5. Yardımçı texnologiyaların istifadəsinə dair ümumi məlumat.....	47

6.6. Təlim prosesində istifadə etmək üçün üçün əyani vəsaitlərin hazırlanması və istifadəsi	48
Mövzu 7. İnküziv siniflərdə qiymətləndirmə	49
7.1. Qiymətləndirmənin növləri	51
7.2. Qiymətləndirmə növlərinin təsirləri	53
7.3. Qiymətləndirmə meyarları	54
7.4. Qiymətləndirmə üsulları.....	56
7.5. Qiymətləndirmə prosedurlarının hazırlanması.....	58
7.6. Qiymətləndirmə strategiyaları.....	59
Mövzu 8. Əməkdaşlıq	60
8.1. İnküziv məktəbin təkmilləşdirilməsi üçün müəllimlər arasında əməkdaşlıq – Peşəkar təlim icmaları (metodbirləşmələr)	61
8.2. Müəllimlər arasında əməkdaşlıq modelləri	63
8.3. Valideynlərlə və icma ilə əməkdaşlıq.....	65
8.4. Valideynlər və icma ilə əməkdaşlıq strategiyaları, müəllimin rolu.....	66
8.5. Digər peşə sahibləri ilə əməkdaşlıq və ya inküziv təhsildə tərəfdaşlar	67
Mövzu 9. Uşaq və ailə dəstək planları	67
9.1. Uşaq və ailəyə dəstək planının hazırlanması	67
İzahlı lüğət.....	75
İstifadə edilmiş ədəbiyyat.....	78

Mövzu 1. İNSAN HÜQUQLARINA ƏSASLANAN İNKLÜZİV TƏHSİL

1.1. İnküziv təhsil nədir?

“İnküziv təhsil” termini çox zaman səhv başa düşülür. BMT-nin “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyasının 24-cü maddəsi əlilliyə daha münasib tərif verir. Konvensiya əlilliyi olan şəxslərin təhsil hüquqlarını tanıyır və dövlətlərin üzərinə inküziv təhsili tətbiq etmək öhdəliyini qoyur. Bu öhdəliyə aşağıdakılar daxildir:

- Əlilliyi olan uşaqların ümumtəhsil məktəblərindən kənarlaşdırılmamasını təmin etmək;
- Yaşadıqları icmada digərləri ilə bərabər əsaslarla inküziv, keyfiyyətli və pulsuz ibtidai və orta təhsil almaq imkanlarını təmin etmək;
- İnküzivliyin tam şəkildə təmin olunması üçün akademik və sosial inkişafa şərait yaradan mühitdə fərdi ehtiyaclara uyğunlaşdırılmış zəruri dəstək tədbirlərini təmin etmək.

Hər hansı formada seqreqasiya və ya təhsildən kənarlaşdırılma, məsələn, əlilliyi olan uşaqların xüsusi məktəblərdə və ya adi məktəblərin daxilindəki xüsusi bölmələrdə təhsil alması, yaxud natamam inteqrasiya inküziv təhsilə daxil deyil.

“Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyanı imzalayan tərəflərdən biri kimi, Azərbaycan da inküziv təhsili həyata keçirmək öhdəliyini üzərinə götürmüşdür. İnküziv təhsilin tətbiqində boşluqları aradan qaldırmaq üçün önəmli addımlar atılmışdır. 2017-ci ildə əlilliyi olan şəxslərin bərabər təhsil imkanlarını təmin etmək məqsədi ilə “2018–2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında əlilliyi olan şəxslər üçün inküziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” qəbul edilmişdir.

Azərbaycanda əlilliyi olan uşaqlar üçün təhsil geniş şəkildə əlçatan deyil. 2015-2016-cı tədris ilində xüsusi məktəblərdə (3148 nəfər), internat məktəblərində (2468 nəfər) və ümumtəhsil məktəblərinin əlilliyi olan uşaqlar üçün xüsusi siniflərində (659 nəfər) təhsil alan əlilliyi olan uşaqların sayı cəmi 6275 nəfər olub. Azərbaycanda məktəbəqədər və icbari orta təhsildə (ibtidai və ümumi orta təhsil) iştirak edən uşaqların sayının 1279135 nəfər olduğu nəzərə alındıqda, ölkədə icbari orta təhsil alan uşaqların cəmi 0.5% hissəsinin əlilliyi olan uşaqlar olduğu məlum olur. Qeydə alınan bu aşağı rəqəmlər əlilliyi olan bir çox uşağın ya məktəbdə təhsil almadığını, ya da onların müəyyən edilmədiyini göstərir.

1.2. Hüquqi əsaslandırma

İnklüziv təhsil bütün uşaqların keyfiyyətli təhsil almaq hüququna əsaslanır. Bir sıra beynəlxalq konvensiyalar, milli qanunvericilik çərçivələri müvafiq ölkələrdə inklüziv təhsilin tətbiqini təmin edir. Beynəlxalq və Azərbaycana dair hüquqi sənədlər aşağıdakılardır:

- İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə, 1948
- BMT-nin “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyası, 1989
- BMT-nin “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyası, 2006
- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995
- “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2009
- “2018–2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında əlilliyi olan şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”

İnklüziv təhsilin bir çox tərifləri və mənalrı mövcuddur. Onların ümumi elementləri aşağıdakılardır:

- İnklüziv təhsil məktəblərin daha münbit və bütün uşaqlar üçün faydalı olmasına yönələn fasiləsiz prosesdir;
- İnklüziv təhsil təhsil mədəniyyətinin, hüquqi sənədlərin və təcrübələrin şagirdlərə uyğun olması üçün yenidən qurulmasını ehtiva edir;
- İnklüziv təhsil bütün şagirdlərə uyğun olması üçün məktəbin dəyişməsinə şərtləndirir;
- İnklüziv təhsil uşaqların məktəbdə və icmada təhsilə çıxışına mane olan konkret səbəbləri müəyyənləşdirib aradan qaldırılması üçün davamlı fəaliyyətdir;
- İnklüziv təhsil bütün maraqlı tərəflərin iştirakı ilə icra edilməli olan bir prosesdir.

1.3. Azərbaycanda və dünyada əlilliyi olan uşaqlarla bağlı məlumatlar

Ötən il UNİCEF-in sifarişi ilə Azərbaycanda əlilliyi olan uşaqlarla bağlı tədqiqatlar aparıldı. Bu, 2018-ci ilin aprel ayında təqdim olunmuş nəticələri bölüşməyə imkanı verir.

- Azərbaycanda əlilliyi olan uşaqlarla bağlı dəqiq məlumatlar əldə etmək çətindir.
- Azərbaycanda əhalinin 5.6%-ni əlilliyi olan şəxslərin təşkil etdiyi təxmin edilir. Onlardan 2.6%-i uşaqlardır. Bu göstəricilər beynəlxalq səviyyədə qəbul olunan hesablamaya göstəriciləri ilə müqayisədə aşağıdır. Beynəlxalq səviyyədə qəbul olunan hesablama

əsasən ümumi əhalinin (orta və ağır dərəcəli əlilliyi olan) 15%-ə, uşaqların isə 5.1%-ə qədəri ola bilər.

- Məlumatların qeyri-dəqiqliyi məsələsi qismən əlilliyi olan şəxslərin müəyyənləşdirilmə sistemi ilə bağlıdır. Belə ki, bu sistem əlilliyin tibbi modelinə əsaslanır.
- Bəzi valideynlər sosial damğalama ilə əlaqədar olaraq diaqnostikadan çəkinirlər.

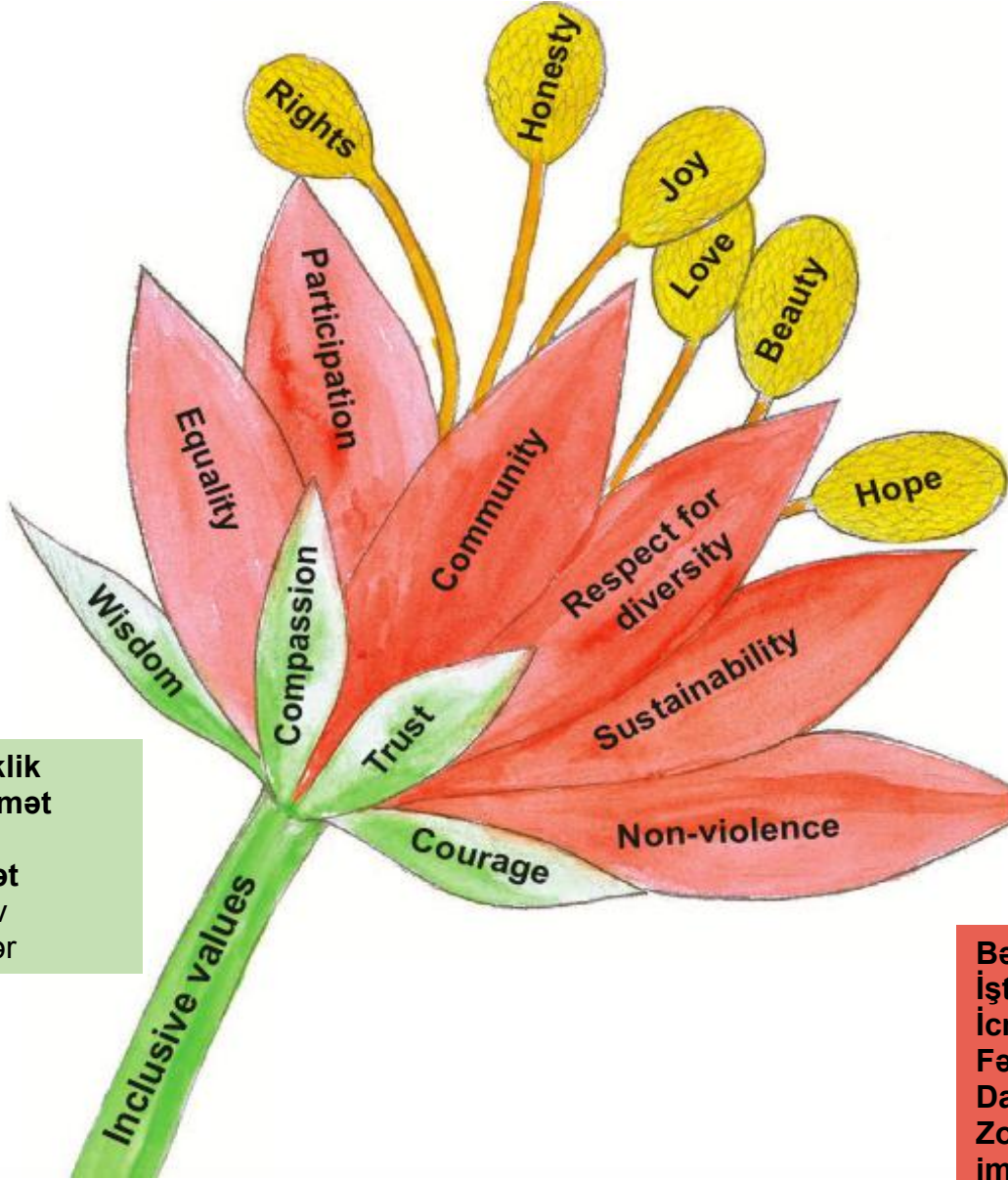
Məlumatlarla bağlı məsələlər yalnız Azərbaycanda problemlidir deyil. Əlilliyi olan uşaqlarla bağlı dəqiq statistik məlumatların əldə edilməsi global məsələdir.

2015-ci il üzrə Qlobal Monitoring Hesabatının əsas nəticələrinə görə, orta gəliri aşağı olan ölkələrdə əlilliyi olan uşaqlara dair əksər məlumatlar təqribi hesablamalara əsaslanır. Bunun səbəbi əlilliyin tibbi modelinə əsaslanan qiymətləndirmədir. Hazırkı beynəlxalq tendensiya Funksionallıq, Əlillik və Sağlamlığın Beynəlxalq Təsnifatından istifadədir. Burada qiymətləndirmə zamanı orqanizmin funksiyaları, quruluşu, fəaliyyətlər, iştirak və ətraf mühit amilləri nəzərə alınır.

Bəzi ölkələrdə əlilliyi olan uşaqların 90%-i məktəbə getmir. Əlil olmaq uşağın məktəbə getməmək ehtimalını iki dəfə artırır. Əlilliyi olan uşaqların məktəbi yarımçıq tərk etmək və ya ayrı-seçkiliklə üzləşmək ehtimalları ikiqat yüksəkdir. Son onilliklər ərzində dünyada inklüziv təhsilə yönələn nümunəvi təcrübələr yaranmışdır. BMT-nin "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları" haqqında Konvensiyası tam inklüziv təhsilin dəstəklənməsi üçün müfəssəl istiqamət vermişdir, bir çox ölkələr öz siyasətlərini inklüziv təhsilin təməl prinsiplərinə uyğunlaşdırmışdır və fasiləsiz olaraq uyğunlaşdırmağa davam edir. Lakin bu müsbət proseslərə baxmayaraq hələ də çoxsaylı çətinliklər qalır. Əlilliyi olan uşaqlar üçün bir nömrəli maneə insanların əlilliyə qarşı mənfi münasibətidir. Bu isə əlilliyi olan uşaqların davamlı olaraq kənarlaşdırılması, ayrı-seçkiliyə məruz qalması və təcrid olunması ilə nəticələnir.

Inklüziv təhsil inklüziv dəyərlərə əsaslanır.

İnklüziv dəyərlər çiçəyi

Müdrilik
Mərhəmət
İnam
Cəsarət
İnklüziv
dəyərlər

Hüquqlar
Dürüslük
Sevinc
Sevgi
Gözəllik
Ümid

Bərabərlik
İştirak
İcma
Fərqliliyə hörmət
Dayanıqlılıq
Zorakılıqdan
İmtina

Mövzu 2. ƏLİLLİYİN SOSİAL MODELİ

2.1. Əlillik nədir: sosial və tibbi yanaşma

“Əlilliyi olan şəxslər” kimdir?

Konvensiyanın 1-ci maddəsinə əsasən “Əlilliyi olan şəxslər müxtəlif maneələrlə qarşılaşarkən cəmiyyətin həyatında tam və səmərəli iştiraka mane olan fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyat pozuntuları olan insanlardır”. Tərifə əsasən şəxsi əlil edən şey onun məhdudiyəti ilə ətraf mühitdəki maneələr arasındakı əlaqədir.

Əlilliyə tibbi yanaşma

Əlilliyin tibbi modeli fərdə köklənir, onu problemi olan insan kimi təsvir edir. Bu yanaşma şəxsin cəmiyyətdə fəal olmamasına şərait yaradan amilləri və ya maneələri nəzərə almır. İnküziv təhsil kontekstində isə tibbi yanaşma əlilliyi olan uşaqların məktəbdə öyrənmək və səmərəli şəkildə iştirak etmək imkanlarını məhdudlaşdırır. Əlilliyə tibbi yanaşma insan hüquqlarına əsaslanan yanaşmanın dinamikliyini və kompleks xarakterini əks etdirmir, fərdə diaqnozu əsasında baxmağımıza gətirib çıxarır. Nəticədə uşaq əlilliyə görə damğalanır, maneələri aradan qaldırmaq və təhsil sistemində islahat aparmaq əvəzinə uşaq problem olaraq qəbul olunur.

• Tibbi model: təhsilə təsiri

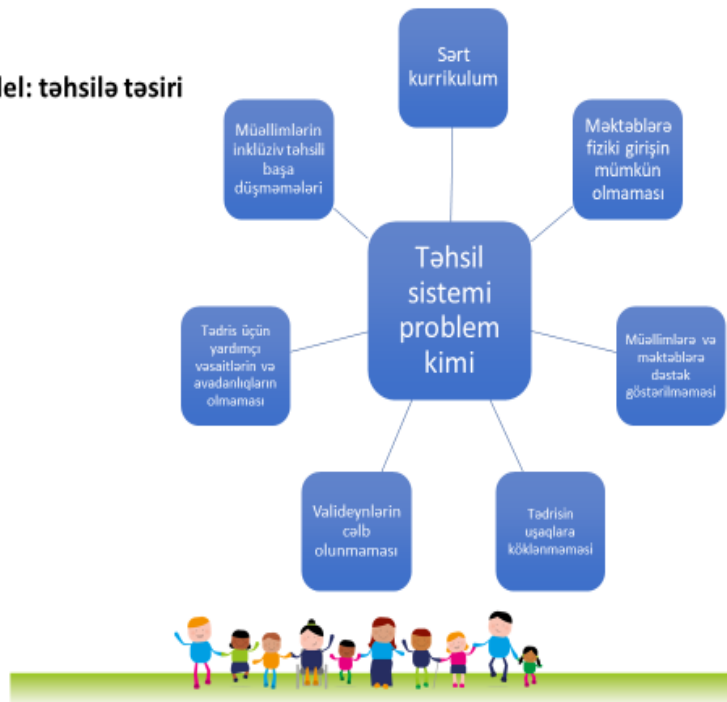

Əlilliyə sosial yanaşma

- Yalnız əlilliyi olan uşaqlar deyil, bir çox uşaqlar məktəbdə öyrənərkən çətinliklərlə üzləşirlər;
- Bu çətinliklər təlimi yaxşılaşdırmaq üçün istifadə edilən üsullara işarədir;
- Aparılan dəyişikliklər bütün uşaqlar üçün təlim şəraitinin yaxşılaşdırılmasına səbəb olmalıdır;
- Müəllimlərin fəaliyyətinin inklüziv olması üçün əlilliyi olan uşaqlarla ayrıca məşğul olmaq üçün mütəxəssislər cəlb etmək əvəzinə onların peşəkarlıq səriştəsi inkişaf etdirilməlidir;
- Əlilliyi olan uşaq problem deyil. Əksinə, uşağın təhsil ehtiyaclarına cavab vermədiyi üçün məktəb problem hesab edilir və uşağın ehtiyaclarına uyğun olmaq üçün adaptasiya olunmalıdır.

• Sosial model: təhsilə təsiri

40

Ümumi nəticə: bütün uşaqlar çətinliklər ilə üzləşir və ya müəyyən məqamda təlim ehtiyacları olur, eyni əlilliyə malik uşaqların eyni təlim ehtiyaclarının olması şərt deyil.

2.2. Damğalanmanın mənfi təsirləri

Damğalama həm mənfi, həm də müəyyən dərəcədə faydalı ola bilər. Uşağın diaqnozunu bilmək məktəbdə onun ehtiyac duyduğu dəstəyi almasını təmin etməkdə müəyyən dərəcədə faydalı ola bilər. Lakin damğalama mühitin və sosial proseslərin yaratdığı maneələri nəzərə almadığı üçün uşağın məktəb həyatına mənfi təsir edir.

Biz əlilliyi olan uşağı tibbi diaqnozla damğaladıqda onun ehtiyacı olan dəstək barədə stabil fikir yaradırıq. Damğalama problemi ondan ibarətdir ki, bəzən eyni diaqnozlu uşaqlara eyni dəstək tələb olunmur. Damğalama uşağın məhdudiyyətinin sabit olmadığını və zamanla dəyişə biləcəyini nəzərə almır. Biz hamımız yaşlandıqca müəyyən məhdudiyyətlər qazana bilərik. Damğalama, həmçinin şəxsin güclü cəhətlərini və istedadını nəzərə almır. Bütün uşaqlar məktəbdə iştirak edə, qarşılıqlı ünsiyyətdə ola, öyrənə və mühitə uyğunlaşa bilərlər. Şəxsin məhdudiyyətinə görə damğalanması bizi onun qabiliyyətlərini, istedadını və istəklərini öyrənməkdən çəkindirə bilər.

Əlilliyi olan uşaqların damğalanmasının mənfi təsirləri:

- Damğalama gözləntilərin aşağı düşməsinə səbəb olur.
- Müəllimlərin onları qorumağa çalışması uşağın darıxmasına və həvəsdən düşməsinə səbəb olur.
- Damğalama müəyyən alt-qrupa daxil olan bütün uşaqların xüsusi resurslarla xüsusi qaydada öyrədilməsi fikrini möhkəmləndirir.
- Əlilliyi olan uşaqlara xüsusi tapşırıqlar verildiyi halda uşaqlar tapşırıqları yerinə yetirmək üçün sinifdən ayrılır, digər uşaqlar isə həmin vaxt fasiləyə çıxır, incəsənət və ya idman dərslərinə gedirlər. Bu hal əlilliyi olan uşaqları təcrid etməklə onları inkişaf üçün zəruri olan fəaliyyətlərdən məhrum edir.
- Bəzən müəllimlər uşağın öyrənmə çətinliklərini aradan qaldırmağın mümkün olmadığını düşünürlər.
- Bəzən isə müəllimlər “əlilliyi olan uşaqlarla məşğul olmaq ekspertlərin işidir” qənaətinə gəlirlər.
- Damğalanma müəllimlərin inamını azaldır. Əlilliyi olan uşaqları öyrətmək üçün onlara xüsusi resursların lazım olduğunu düşünə bilərlər.
- Nəticədə əlilliyi olan uşaqlar digər uşaqlardan ayrılaraq sepreqasiyaya məruz qalır.

2.3 Funksionallıq, Əlillik və Sağlamlığın Beynəlxalq Təsnifatı (FBT)

Dünyada əlilliyi olan uşaqların inklüziv təhsilə cəlb olunmasının dəstəklənməsi üçün sistemlərdə bir neçə dəfə dəyişikliklər olmuşdur. Bunlardan biri qlobal şəkildə Funksionallıq, Əlillik və Sağlamlığın Beynəlxalq Təsnifatından (FBT) istifadəyə keçiddir. Ümumdünya Səhiyyə Assambleyası bu təsnifatı 2001-ci ilin may ayında rəsmi şəkildə təsdiq etdi və üzv dövlətləri onu müvafiq hallarda öz tədqiqatlarında, müşahidələrində və hesabatlarında tətbiq etməyə çağırır.

FBT psixo-sosial modelə əsaslanır. O, insan sağlamlığı və rifahının bütün aspektlərini, o cümlədən faydalı münasibətləri və keyfiyyətli təhsili əhatə edir. O, özündə tibbi və sosial modeli birləşdirir və iki əsas hissədən ibarətdir:

- I. Funksionallıq və əlillik: Orqanizmin funksiya və quruluşu komponenti, aktivlik və iştirak komponenti;
- II. Kontekstual amillər: Ətraf mühit faktoru və şəxsi faktor. Xüsusi vəziyyətlərdə funksiyalara təsir göstərən xarici (ətraf mühit) və daxili (şəxsi) amilləri əks etdirir.

Həm Konvensiyada, həm də FBT-də verilən təriflərdə əlilliyin konseptual amillərinin önəmi təsdiq olunur. Əlillik kompleks fenomen kimi şərh edilir və vurğulanır ki, əlillik yalnız şəxsin malik olduğu anatomik pozuntular səbəbindən yaranmır. Başqa sözlə, əlillik şəxsin müxtəlif ehtiyacları qarşılıya bilməyən ətraf mühit ilə qarşılıqlı əlaqəsi zamanı yaranır.

FBT-nin inklüziv təhsil baxımından əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu sənəd əlilliyin əsasən sosial fenomen olduğunu anlamağa yardımçı olur. Bu işə öz növbəsində təlim nəticələrinin sadəcə fərdlərdən deyil, həm də təhsil mühitindən asılı olduğunu ön plana çəkir və məktəbin universal dizayn əsasında təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Ədalətlik və bərabərliyə münasibətlər

Inklüziv olmaq hər kəsə bərabər şəkildə qiymət vermək, müxtəlifliyə hörmət etmək və qəbul etmək deməkdir. Yalnız bu yolla əlilliyi olan uşaqların ehtiyaclarına cavab vermək, onların kənarlaşdırılmamasını təmin etmək və məktəblərin inklüziv olması üçün dəyişiklik etmək mümkündür.

2.4. Öyrənmə və iştiraka əngəl olan potensial maneələr

Biz uşaqların təhsil almaq və öyrənmək imkanını çətinləşdirən maneələri müəyyən edə bilərik. Lakin vurğulamaq lazımdır ki, məktəbə getməməyə və ya öyrənməməyə görə məsuliyyəti heç vaxt uşağın üzərinə qoymamalıyıq. Mənsubiyyətindən asılı olmayaraq və həyat şəraiti nə qədər çətin olursa-olsun, bütün uşaqların təhsil almaq hüququ vardır. Uşaqların təhsil almağa çalışarkən üzləşdikləri maneələri aşkar etmək və aradan qaldırmaq məktəbin və cəmiyyətin vəzifəsidir. Çox zaman eşitdiyimiz fikirlərdən biri budur: “Uşaq dərse getmək istəmir”. Bu, uşağın niyə məktəbə getmək istəməməsi və məktəb və cəmiyyətin bunu dəyişmək üçün nə edə biləcəyi ilə bağlı müzakirə və refleksiyyaya başlamaq üçün yaxşı başlanğıc nöqtədir.

Potensial maneələr:

2.4.1. İşləmək zərurəti

Bəzi uşaqlar məktəbə getmək əvəzinə, işləmək məcburiyyətindədirlər. Bu, ailənin dolanışığını təmin etmək üçündür. Bu ailələr və uşaqlar uzunmüddətli perspektivdə təhsilin faydasını görmürlər. Onlar yoxsul, yaşamaq üçün əlavə gəlirə ehtiyacı olan və ya siyasi münaqişələrin mənfi təsirinə məruz qalmış ailələrdir. İşləyən uşaqların bəziləri öz ailələri ilə az təmasda olurlar və ya heç olmurlar, küçələrdə yaşayırlar. Onların istismar və sui-istifadə ilə üzləşmə riski yüksəkdir.

2.4.2. Xəstəlik və aclıq

Uşaqlar xəstə, ac olduqda, zəif qidalandıqda yaxşı öyrənə bilmirlər. Çox zaman onlar dərse gəlmir və “zəif öyrənən” şagirdlər kimi təsnif olunurlar. Əgər onlara diqqət yetirilməsə, onlar özlərini tənha hiss edə və nəticədə məktəbi ata bilərlər. Xəstəlik və ya zəif qidalanma fiziki və ya əqli məhdudiyətlərə səbəb ola və uşağın gələcək həyatına mənfi təsir edə bilər.

2.4.3. Doğuşun qeydiyyatı

Bəzi ölkələrdə uşağın doğulduğu zaman qeydiyyata salınmaması gələcəkdə həmin uşağın məktəbə gedə bilməməsi ilə nəticələnir. Bu hal daha çox qızlara, miqrantlara, milli azlıqlara və qaçqınlara təsir göstərir.

2.4.4. Zorakılıq qorxusu

Uşaq məktəbdə zorakılıqla üzləşəndə ümumiyyətlə məktəbə getməyə bilər. Zorakılıq dedikdə, həmyaşlarından fiziki aqressiya (məsələn, döymək), şifahi aqressiya, cinsi zorakılıq və s. nəzərdə tutulur.

2.4.5.Əlillik

Bəzi ölkələrdə əliliyi olan uşaqların əksəriyyəti məktəbə getmir. Bu, məktəb və təhsil sistemlərində əliliyi olan uşaqların təhsilə cəlb edilməsi üçün müvafiq qanunvericilik və proqramın olmadığı zaman baş verir. Bu uşaqlar mənfi münasibətlərə görə məktəbdən təcrid olunurlar. Valideynlər və ya icma üzvləri də bəzən bilmir ki, bu uşaqların təhsil almaq hüququ var və onlar məktəbə getməlidir. Məktəb və infrastruktur onların ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmadığı üçün əliliyi olan uşaqlar təhsildən kənarlaşdırılırlar.

2.4.6.Hamiləlik

Bəzi ölkələrdə və icmalarda hamilə qalan qızlar məktəbdən kənarlaşdırılır və qayıtmalarına icazə verilmir.

2.4.7 Ailə səviyyəsində maneələr

Bəzən valideynlər uşaqlarını məktəbə göndərmək istəmirlər. Bunun səbəbini araşdırmaq və həll etmək məktəb və icmanın məsuliyyətidir.

2.4.8. Qeyri-adekvat qayğı

Bəzən valideynlər müvəqqəti və ya uzun müddətə evlərindən uzaqlaşırırlar (miqrasiya). Nəticədə onlar uşaqları ahıl yaşlı baba, nənə və ya digərlərinin yanında qoyurlar. Bu şəxslər uşağa adekvat qulluq etmək üçün zəruri bilik, təcrübə və resurslara malik olmaya bilərlər. Spirtli içki və ya narkotik maddə aludəçiliyi olan valideynlər də uşağa adekvat qayğı göstərə bilmirlər.

2.4.9. İİV/QİÇS-lə bağlı ayrı-seçkilik və damğalama

Valideynləri QİÇS nəticəsində dünyasını dəyişmiş uşaqların məktəbə getmək ehtimalı daha aşağıdır. Bəzi ölkələrdə uşaqlar, xüsusilə qızlar bacı-qardaşlarına və ya xəstələrə qulluq etmək, yaxud ailəyə kömək üçün pul qazanmaq məqsədilə məktəbdən çıxarılırlar. Digər hallarda isə belə uşaqlar yoluxucu virus daşıyıcısı hesab edilə bilər ki, nəticədə icma üzvləri və hətta müəllimlər onları məktəbdən kənarlaşdırırlar.

İcma səviyyəsində maneələr

2.4.10. Gender zəminində ayrı-seçkilik

Qadınların və kişilərin cəmiyyətdəki statusu və vəzifələri ilə bağlı ənənəvi inanclar qızların məktəbə çıxışını məhdudlaşdırır. Qadınların statusunun kişilərdən daha aşağı olduğu

icmalarda qızlar çox zaman ev işi görmək üçün məktəbə getmir və evdə saxlanılır. Valideynlər qız övladlarının təhsilinə pul xərcləmək üçün bir səbəb görmürlər.

2.4.11. Mədəniyyət fərqləri və yerli ənənə

Dil, din və ya digər mədəni əlamətlərinə görə cəmiyyətdən fərqlənən ailələrdən olan uşaqların məktəbdən təcrid olunma riski xüsusilə böyükdür. Bəzən onlara standartlara cavab verməyən, seqreqasiya olunmuş təhsil müəssisələrində daha aşağı keyfiyyətli təlim və məhdud təlim materialları ilə təhsil almaq imkanı verilir. Onların ali təhsilə çıxış imkanları da digərləri ilə müqayisədə azdır. Bəzi icmalarda keyfiyyətli təhsildən faydalanmadan iş həyatına uşaqlıq dövründə başlamaq kimi yerli ənənə mövcuddur.

2.4.12. Mənfi münasibətlər

Fərqli vəziyyətdə olan, xüsusi ilə əlilliyi olan uşaqlara qarşı mənfi münasibətlər uşaqların məktəbə getməsinə ən böyük maneədir. Mənfi münasibətlərə bütün səviyyələrdə rast gəlinir: valideynlər, icma üzvləri, məktəb və müəllimlər, dövlət məmurları və təcrid olunmuş uşaqların özləri. Qorxular, tabular, utanç, cahillik, yanlış təsəvvürlər və digər səbəblər belə uşaqlara və onların vəziyyətlərinə mənfi münasibətləri stimullaşdırır. Bu uşaqlar və hətta onların ailələrinin özünəhörmət səviyyəsi aşağı düşür, nəticədə onlar gizlənilir, sosial təmaslardan çəkinir, öz icmalarının görünməz üzvlərinə çevrilirlər. Bu isə onların məktəbdən təcrid olunmasına gətirib çıxarır.

Məktəb səviyyəsində maneələr

2.4.13. Xərclər (birbaşa və gizli)

Bir çox yoxsul ailələrin məktəb, imtahan rüsumları, məktəblərə və ya valideyn-müəllim assosiasiyalarına ianələr, hətta kitab, karandaş, məktəbli forması və ya nəqliyyat xərclərini ödəyə bilməməsi uşağı məktəbdən təcrid edir.

2.4.14. Yerləşmə

Kənd ərazilərində, xüsusilə məktəb kənddən uzaqda yerləşdikdə, bəzən uşaqları evdə saxlayırlar. Məktəbin evlərdən uzaq olması qızların təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə təhsildən təcrid olunması ilə nəticələnir. Əlilliyi olan uşaqları məktəbə aparın münasib nəqliyyat vasitəsinin olmaması onların məktəbə getməməsi ilə nəticələnir.

2.4.15. Dərs qrafiki

Məktəblərdə dərs qrafiki və təqvimlərin uşaqların iş qrafikləri ilə uzlaşmaması, onların "həm öyrənə, həm işləyə" bilməsinə imkan vermir. Qızların məktəbə getməsi onların ailədəki

vəzifələri, məsələn, ev işləri və ya azyaşlı bacı-qardaşlarına qulluq kimi işləri ilə uzlaşmayanda qızlar məktəbdən çıxarıla bilər.

2.4.16. Texniki təchizat

Məktəblərin lazımı texniki təchizata malik olmaması uşaqların məktəbə gəlməməsinin səbəblərindən biridir. Məsələn, menstruasiya dövründə olan yeniyetmə qızlar üçün ayrıca sanitariya qovşaqlarının olmaması onları məktəbə gəlməkdən çəkindirir. Texniki təchizatın olmaması xüsusilə əlilliyi olan uşaqlara mənfi təsir göstərir.

2.4.17. Hazırlıq

Fərqli mənsubiyyətlərə və bacarıqlara malik olan uşaqların məktəbdən kənar qalmasının səbəblərindən biri məktəbin və müəllimlərinin onlara dərs keçməyə hazır olmamasıdır. Onlar bu uşaqlara necə dərs keçmək lazım olduğunu bilmirlər, çünki bu uşaqların öyrənməsinə kömək etmək üçün zəruri hazırlıq keçməyiblər. Nəticədə bu uşaqlar məktəbə gəlsələr də, keyfiyyətli təhsil ala bilmirlər.

2.4.18. Siniflərin ölçüləri, resurslar və iş yükü

Siniflərdə uşaq sayının çox olması probleminə bütün ölkələrdə rast gəlinir və uşaqların təhsilə cəlb edilməsinə mane olur. Müəllimlər ağır iş yükü götürür və daha gərgin olurlar. Qeyd etmək lazımdır ki, sinfin ölçüsü inklüziv təhsilin uğurlu olması üçün əhəmiyyətli amil deyil – əgər münasibətlər müsbət və əlverişli olarsa, fərqli bacarıqlara malik uşaqlar təlim prosesinə asanlıqla cəlb olunurlar.

Mövzu 3. TƏHSİLDƏ İNAM, PAYLAŞMA VƏ DƏSTƏK MÜHİTİNİN FORMALAŞDIRILMASI

3.1. Müəllimlər necə öyrənirlər?

Öyrənmə davamlı fəaliyyətdir.

Öyrənmə bir günlük seminarlarda və ya təlim sessiyalarında baş vermir. Müəllimlər nadir hallarda seminarlardan ekspert səviyyəsində biliklər və yeni ideyaların tətbiqi üçün bütün zəruri bacarıqları əldə edirlər. Müəllimlərin yeni təcrübəni tam başa düşməsi və tətbiq edə bilməsi üçün onlara vaxt, eyni zamanda yeni konsepsiya və təcrübələrin içərisində olmaq lazımdır. Müəllim inkişafı yalnız davamlı və fasiləsiz olduğu halda baş tutur. Müəllimlərin öyrənməsi üçün ən yaxşı mühit öz məktəbləridir.

Müəllimlər birgə öyrənir.

Öyrənmə sosial fəaliyyətdir. Məktəbdə inam və bilik mübadiləsi mədəniyyəti, əməkdaşlıq mexanizmləri mövcud olduqda müəllimlər daha yaxşı öyrənirlər. Müəllimlər dəstək göstərilən şəraitdə, əməkdaşlıq etdikdə, öz sinif otaqlarında yeni yanaşmaları sınaqdan keçirməyə daha meyilli olurlar. Bu, müəllimlərin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artmasına və şagirdlərin nəticələrinin yaxşılaşmasına gətirib çıxarır.

Bilik dinamikdir.

Biliyə çox zaman nəzəriyyə və konsepsiyaların sabit toplusu kimi yanaşılır və fərz edilir ki, müəllimlərə, məsələn, inklüziv təhsilin tətbiqi ilə bağlı biliklər aşılایanda, onlar avtomatik olaraq bunu öz məktəblərində tətbiq edəcəklər. Lakin inklüziv təhsil çox mürəkkəb bir məfhumdur. Inklüziv təhsilin tətbiqinin eyni bir modeli yoxdur ki, bütün məktəblərdə uğurlu şəkildə həyata keçirilsin. Çünki hər bir məktəb icması fərqlidir və inklüziv təhsilin tətbiqi üçün müxtəlif kontekstual amilləri, təlimə mane olan müxtəlif əngəlləri aradan qaldırmalıdır. Buna görə də müəllimlərə təqdim olunan nəzəriyyə və biliklərin sabit toplusu yoxdur. Müəllimlər birlikdə tənqidi refleksiya fəaliyyətində iştirak etməyə, həmçinin öz məktəb icmalarında öz vəziyyətlərini təhlil etməyə və yerli çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün yerli strategiyalar tapmağa həvəsləndirilməlidirlər.

Öyrənmə aktiv fəaliyyətdir.

Müəllimlər əldə etdikləri biliyi tətbiq etdikdə yaxşı nəticələr əldə olunur. Ənənəvi müəllim inkişafı prosesində öyrənmə çox zaman passiv xarakter daşıyır. Təlimçi ənənəvi olaraq, müəyyən məzmun təqdim edir. Bəzən təlimçi yeni məzmun təqdim etməzdən əvvəl iştirakçılar bu məzmunu müzakirə etməyə və öz fikirlərini bölüşməyə dəvət olunurlar. Bu yanaşma öyrənmə fəaliyyətinin çox passiv olmasına səbəb olur. Müəllimlər əsasən bilikləri qəbul edir, lakin bu bilikləri təcrübədə tətbiq etməyi öyrənmirlər və bununla bağlı dəstək almırlar. Aktiv təlim isə qrup müzakirələri və ya seminarlarda keçirilən oyunlarla məhdudlaşmır. O, yeni konsepsiya və təcrübələrlə geniş şəkildə işləməyi və əsas anlayışların və prinsiplərin real vəziyyətlərdə tətbiqini ehtiva edir.

3.2. Refleksiya yolu ilə öyrənmə

Refleksiya yolu ilə öyrənmə müəllimlərə bilik və bacarıqları tətbiq etmək, düşünmək, təlim üsulunu dəyişərək daha yaxşı nəticələr əldə etmək imkanı verir.

- Fərdi refleksiya fasilə vermək və düşünmək üçün faydalıdır. Öyrəndiklərini mənimsəmək üçün müəllimlərə fərdi refleksiya etmək lazımdır. Bu metod fərdi şəkildə öyrənənlər üçün uyğundur.

- Qrup müzakirələri – kiçik qruplar şəklində aparılan müzakirələr müxtəlif baxış bucaqlarını öyrənməyə kömək edir. Bu metod qrup və şifahi şəkildə öyrənənlər üçün uyğundur.
- Nümunəvi hallar – yazılı mətnlər, videolar ola bilər. Nümunəvi halların tədqiqi real sinif otağı situasiyaları ilə əlaqə qurmağa kömək edir. Bu metod məntiqi şəkildə öyrənənlər üçün uyğundur.
- Simulyasiyalar – yeni bacarıqları təcrübədən keçirməyə kömək edir. Bu metod fiziki şəkildə öyrənənlər üçün uyğundur.
- Dərslərin əməkdaşlıq şəraitində planlaşdırılması – müəllimlər bir araya toplanaraq dərs planlarını hazırlamaq üçün birgə çalışırlar. Daha sonra sinif otağında dərsin keçirilməsi, nəticələri yaxşılaşdırmaq üçün həmkarların müşahidə aparması və rəylər verməsi arzu edilir. Bu metod məntiqi və qrup şəkildə öyrənənlər üçün uyğundur.
- Açıq dərs – təcrübəli müəllimlərdən biri sinif otağında yeni anlayışları tətbiq edərkən həmkarları onu müşahidə etmək üçün dəvət edilir. Bunun ardınca refleksiya və müzakirə sessiyası aparılır. Bu metod şifahi və vizual şəkildə öyrənənlər üçün uyğundur.
- Təlim qrupları - bu qruplar təlimin əməkdaşlıq aspektinə köklənir. İştirakçılar ortaq bir problemi həll etmək və ya yeni anlayışların tətbiqini planlaşdırmaq üçün birlikdə çalışırlar. Qruplar öz tapdıqları və ya təlimçi tərəfindən təqdim olunan materialları oxuyur, refleksiya edir, müzakirə edir, planlaşdırır və yazırlar. Bu metod məntiqi və qrup şəkildə öyrənənlər üçün uyğundur.
- Şaqirdin işinə baxmaq. Dərsin daha yaxşı planlaşdırılması üçün şagirdlərin təlim nəticələri, onların necə öyrənməsi, bunun dərsin planı ilə necə əlaqələndirildiyi barədə refleksiya üçün şagirdlərin işinə baxmaq olar. Bu metod məntiqi şəkildə öyrənənlər üçün uyğundur.
- Tapşırıq. Bu fəaliyyət təlim sessiyaları arasında keçirilir. Bu, təlim sessiyalarının davamlı öyrənmə təcrübəsinə çevrilməsinə kömək edir və məzmunun faktiki tətbiqinə töhfə verir. Tapşırıqlara video roliklərə baxmaq, materialları oxumaq, resursları axtarmaq, əməkdaşlıq şəraitində dərsin planlaşdırılması, birgə tədris, bir-birinin dərslərini müşahidə

etmək və rəy vermək, sınaq dərsləri daxildir. Bu metod bütün növ öyrənənlər üçün uygundur.

Refleksiv müəllim olmaq niyə vacibdir?

Müəllimlər özünürefleksiya zamanı sinif otağında etdiklərinə nəzər salır, onları niyə etdiyi və etdiklərinin nə qədər yararlı olduğu barədə düşünür. Refleksiv müəllimlər daha effektiv müəllimlərdir.

Öyrətmək mürəkkəb bir peşədir. Müəllimlər çox zaman sinif otağında təkdir. Adətən bir çox şey eyni zamanda baş verir və müəllimlər çox sürətli qərarlar verirlər. Bu qərarlar sinif otağında uşaqların öyrənməsinə təsir göstərir. Sinif otağında baş verənlər barədə məlumat toplamaq və onları təhlil etmək yolu ilə müəllimlər öz fəaliyyətlərinə və bunun əsasında duran inanclara nəzər salırlar. Bu, növbəti dərs üçün alternativlər və dəyişikliklər barədə düşünməyə kömək edir.

3.3. Özünürefleksiya üsulları

Sinif otağındakı fəaliyyəti refleksiya etmək üçün müxtəlif üsullar mövcuddur. Fəaliyyəti yaxşılaşdırmaq üçün refleksiyadan istifadə barədə sistemli şəkildə düşünmək üçün mütəmadi olaraq qısa sorğu anketinə diqqət yetirmək kifayətdir.

Özünürefleksiya üsulları aşağıdakılardır

- **Fərdi refleksiya** – fəaliyyətiniz barədə düşünmək. Əvvəlcədən hazırlanmış qısa anketləri doldurmaq. Daha yaxşı nailiyyət əldə etmək üçün nə etdiyinizə, nə üçün etdiyinizə, hansı nəticəni əldə etdiyinizə və üsulunuzda hansı dəyişikliyə ehtiyac olduğuna nəzər salmaq vacibdir.
- **Həmkar müşahidəsi** – iş yoldaşlarınızdan biri sinif otağına gələrək dərsləriniz barədə məlumat toplayır. Məqsəd qiymətləndirmək deyil, bir-birinizdən öyrənməkdir. Daha sonra müşahidənin nəticələri müzakirə olunur.
- **Dərslərin qeydə alınması** – Dərslər video və ya audio qeydiyyata alınır. Bu, refleksiya üçün çox faydalı informasiyanı təmin edə bilər. Bəzən müəllim sinifdə baş verənlərdən xəbərdar olmur və ya diqqətindən qaçırır. Video və ya audio yazıları ortaq refleksiya və öyrənmə üçün həmkarlarla paylaşmaq olar.

Şagirdlərin rəyi – şagirdlərdən sinif otağında baş verənlər barədə düşüncələrini soruşun. Onların fikirləri və nəzər nöqtələri fərqli ola bilər. Şagirdlərin fikrini sadə anketlər və ya öyrənmə gündəlikləri vasitəsilə aşkarlamaq olar. Bu, eyni zamanda şagirdlərə müşahidə aparmaq, refleksiya etmək və müsbət rəy vermək təcrübəsi qazandıracaq.

Mövzu 4. İNKLÜZİV SİNİF TƏCRÜBƏSİNİN YARADILMASI: UŞAQYÖNÜMLÜ PEDAQOĞİKA

4.1. İnküziv təhsilin tətbiqində uşaqyönümlü pedaqogikanın əhəmiyyəti.

Əlilliyi olan uşaqların təhsil ehtiyacları fərqli və ya xüsusiirmi?

Tibbi model aşağıdakı ehtimallara əsaslanır:

- Xüsusi və ya fərqli olan bir qrup uşaq müəyyən edilə bilər.
- Bu uşaqlar problemlərinin öhdəsindən gəlmək üçün xüsusi təlimatlandırılmalıdır.
- Ən yaxşısı oxşar problemlər yaşayan uşaqların bir yerdə təhsil almasıdır.
- Digər uşaqlar normaldır və mövcud təhsil formalarından yararlanırlar.

Bu yanaşma əlilliyi olan uşaqlardan gözləntiləri aşağı salır və bu da onların öyrənmə nəticələrinə mənfi təsir edir, əlilliyi olan uşaqlara dərs deyən müəllimlərin etimadını azaldır, əlilliyi olan uşaqlara yalnız mütəxəssislərin dərs deyə biləcəyi fikrini gücləndirir, ayrı-seçkiliyə və təcrid olunmaya gətirib çıxarır, eləcə də fərdi xüsusiyyətlərə fokuslanmaq bütün uşaqlar üçün tədris və təlimin yaxşılaşdırılması imkanlarını azaldır.

Sosial model milli və beynəlxalq hüquqi konsepsiyalar ilə dəstəklənir. Əsas ehtimallara daxildir:

- Yalnız əlilliyi olan deyil, istənilən uşaq məktəbdə çətinliklər yaşaya bilər.
- Bu çətinliklər tədrisin təkmilləşdirilməsinin vacibliyini vurğulayır.
- Bu təkmilləşdirmə işləri bütün uşaqlar üçün daha yaxşı təhsil şəraitinə gətirib çıxara bilər.
- Əlilliyi olan uşaqlarla işləmək üçün mütəxəssisləri məktəbə gətirmək əvəzinə inküziv mühitdə dərs deyə bilmələri üçün müəllimlərin təcrübəsi artırılmalıdır.

Təməl anlayışlar bunlardır - **bütün uşaqlar çətinliklər ilə üzleşir** və ya **müəyyən məqamda təlim ehtiyacları var və şərt deyil ki, eyni əlilliyə malik uşaqların eyni təlim**

ehtiyacları olsun. Buna görə də, **əlilliyi olan uşaqların təhsil ehtiyacları xüsusi və ya fərqli deyil.**

“Əlilliyi olan uşaqların öyrədilməsində xüsusi təlim yanaşması tələb olunurmu?”, “Müəllim adi təlim yanaşmasından istifadə edə bilərmi?” kimi suallar əvvəllər də müzakirə olunub. Bu müzakirədə iki əsas mövqe: "unikal fərq mövqeyi" və "ümumi fərqlilik mövqeyi" var.

- **Unikal fərq mövqeyi**

Hər bir şagirdin hər kəsə xas olan ümumi ehtiyaclarla yanaşı, məhz fərdi şəkildə ona xas olan unikal ehtiyacları var. Əlilliyi olan uşaqlar üçün xüsusi pedaqogikanın olduğunu güman etmək yerinə müəllimlər bütün şagirdlərin ehtiyaclarını qarşılamaq üçün uşaqyönümlü pedaqogikadan istifadə edirlər.

- **Ümumi fərqlilik mövqeyi**

Ümumi və unikal fərdi ehtiyaclardan başqa, əlilliyi olan uşaqların xüsusi ehtiyacları da olur. Yəni əlilliyi olan uşaqların onlara məxsus spesifik ehtiyaclarla yanaşı, digər uşaqların ehtiyacları ilə oxşarlıq təşkil edən ehtiyacları ola bilər. Məsələn, gözdən əlilliyi olan uşaq üçün Brayl əlifbası xüsusi ehtiyacdır. Lakin həmin uşağın bədən-kinestetik intellektə malik olması onu eyni intellektə malik olan digər uşaqlarla eyniləşdirir.

Müəllimlər adi siniflərdə bütün uşaqları qəbul edə və onlara dərs deyə bilərlər. Belə olan halda şagirdlərin təlim ehtiyaclarından asılı olaraq təlim metodlarında və vəsaitlərdə müvafiq adaptasiya işləri aparmağa ehtiyac yaranır.

Əsas anlayış. İnküziv siniflərdə müəllimlər tədris və təlimin ümumi keyfiyyətini artırmaq məqsədilə bütün uşaqların öyrənmə ehtiyaclarını qarşılamaq üçün **uşaqyönümlü pedaqogikadan** istifadə edirlər. Əlilliyi olan uşaqlar üçün xüsusi pedaqoji yanaşma yoxdur.

Uşaqyönümlü pedaqogika nədir?

Məktəbdə müəllimlər fərqli bilik, bacarıq, maraq və öyrənmə ehtiyacları olan uşaqlar ilə işləyirlər. Əlilliyi olan uşaqlar üçün xüsusi təlim üsulu olmadığından inklüziv mühitdə müəllimlər bütün uşaqların ehtiyaclarını qarşılamaq üçün uşaqyönümlü pedaqogikadan istifadə edirlər. Daha ənənəvi mühitdə və ya müəllimyönümlü pedaqogikada müəllim stolları sıra və cərgə ilə düzür, bütün sinfin qarşısında durur, şagirdlərə bütün bilikləri hazır verir və şagirdlərə onların cavablarının doğru və ya yanlış olduğunu deyir. Qeyd olunanlar “yaxşı” müəllimin xüsusiyyətləridir. Uşaqyönümlü yanaşmada isə səmərəlilik üçün vacib şərt **müəllimin**

davranışdır. Müəllim dərş zamanı vəziyyətdən asılı olaraq sinfin müvafiq yerlərində durur, sinifdəki resurslardan istifadə edir, uşaqlar ilə ünsiyyət qurur və uşaqların öyrəndikləri bilikləri qiymətləndirir.

4.2. Uşaqyönümlü pedaqogikanın əsas xüsusiyyətləri

Uşaqyönümlü pedaqogikanın əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

Faydalı təlim imkanları:

Şagirdlər dərşlərin və məktəb fəaliyyətlərinin məqsədlərini başa düşdükdə daha çox motivasiya olurlar. Uşaqların gündəlik həyatları ilə bağlı nəyi və necə öyrənməni əlaqələndirmək mütləqdir. Bu, yalnız müəllimlər şagirdləri ilə əlaqə qurarsa, onlar üçün nəyin mühüm olduğunu və uşaqların bir-biri və həmçinin müəllimi ilə mübadilə etməsi üçün təhlükəsiz hiss edəcəyi rahat bir atmosfer yaranarsa, mümkün ola bilər. Bu cür əlaqənin yaradılmasına dair bəzi fikirlərə daxildir:

- Dərşin şagirdlərin əvvəlki bilik və bacarıqlarına əsasən qurulması. Müəllimlər şagirdləri çox yaxşı tanımalı və onların dərşdə fəal iştirakı və öz biliklərini nümayiş etdirmələri üçün imkan yaratmalıdır.
- Yeni anlayışları izah edərkən uşaqların gündəlik təcrübələrindən istifadə etmək. Bu, uşaqlar üçün dərşin müvafiqliyini artıracaq. Şagirdləri evdən əşyalar gətirməyə, öz hekayə və təcrübələrini paylaşmağa ruhlandırmaq olar. Həmçinin, müəllim şagirdlərinin yaşam şərtlərindən və mədəniyyətindən xəbərdar olmalıdır.
- Gündəlik situasiyalarda öyrəndiklərini təcrübə etmək üçün uşaqlara imkan yaratmaqla təlimi məqsədyönlü edin.
- Uşaqların bir fəndə öyrəndiklərinin digər fəndə qazandıqları bilik ilə əlaqələndirilməsi. Əksər fənlər bir-biri ilə əlaqəlidir və bu əlaqəni göstərmək zəruridir.

Çoxsaylı təlim üsulları

Uşaqlar müxtəlif yollarla öyrənirlər. Əksər uşaqlar öyrənmə prosesində öyrənmə üçün olan fərqli yolların hamısından istifadə edir. Müəllimlər bütün uşaqların iştirakını və birlikdə öyrənməni təmin etmək üçün müxtəlif təlim yanaşmalarından istifadə edərək təlimin çoxsaylı

üsullarını asanlaşdırmalıdır. Uşaqyönümlü pedaqogikada müəllimlər düşünən təcrübəçilərə çevrilirlər. Onlar daim düşünməyə sövq edilirilər:

- Onların sinifdəki uşaqlar ilə ən rahat təlim üsulu hansıdır?
- Niyə bəzi uşaqlar təlimdə başqaları kimi eyni sürətlə irəliləmir?
- Bütün uşaqların öyrənmə və nailiyyət qazanmasını təmin etmək üçün istifadə olunan strategiya və üsullar hansılardır?
- Strategiya və üsulların hamı üçün əlyətərliliyini təmin etmək üçün resurslar, fəaliyyətlər və ya yanaşmalar necə tənzimlənməlidir?
- Uşaqların motivasiyası necə yüksəldilməli və təlimə cəlb olunmalıdır?

Mədəniyyətə bağlı amillər (evdən gələn tərbiyə) uşaqlar ilə müəllimlər və valideynlər arasında qarşılıqlı əlaqəni necə formalaşdırır? Dərsin mövzusu, şagirdlərin xüsusi öyrənmə yolları, məzmun və müəllimlərin bacarıqları və s. kimi bir çox amillərdən asılı olaraq müəllimlər müxtəlif tədris yanaşmalarından istifadə edəcəklər, məsələn: uşaqlara biliklərini kəşf etmək, ifadə etmək, öyrənmək və möhkəmləndirmək üçün imkanlar yaratmaqla.

- Uşaqlara öz tədqiqatlarını aparması və problemi həll etmək üçün bacarıqlarından istifadə etməsində sərbəstlik verilməsi və təbii istedadlarından ən yaxşı şəkildə istifadə etmələri məqsədlə necə istiqamətləndirilməlidir?

Uşaqların müxtəlif yollarla öyrəndiklərinin qəbul edilməsi:

- Bütün uşaqlar müxtəlif yollarla, müxtəlif anlarda öyrənirlər;
- Şifahi: danışılan və ya yazılan sözlər ilə öyrənmə (yaddaş, xatırlama);
- Məntiqi: mülahizələr (rəqəmlər, nümunələr, ölçülər) və hesablamalar vasitəsilə öyrənmə;
- Vizual (əyani/görmə): əyani vəsaitlər ilə öyrənmə (xəritələr, diaqramlar, şəkillər);
- Bədən: hərəkət vasitəsilə öyrənmək (oyun, səhnəcik);
- Musiqi: səslər (qafiyə, ritm, təkrarlama) vasitəsilə öyrənmə;
- Şəxsiyyətlərarası: qrup işi vasitəsilə öyrənmə (sosial əlaqələr);
- Şəxsiyyətdaxili: fərdi təhlil üsulu ilə öyrənmə (fərdi iş, fikri cəmləmək).

Uşaqların öyrənmə metodlarını bilmək üçün müşahidə və təhlil zəruridir. Eyni kurikulum məzmununun təlimi üçün müxtəlif üsul və strategiyalardan istifadə edilməli və fəaliyyətlərin hamı üçün mənimsənilən olmasını təmin etmək məqsədlə tənzimləmələr edilməlidir.

Birgə öyrənmə:

Birgə öyrənmə daxilində şagirdlər ümumi hədəflər naminə çalışmaqla məsuliyyəti və resursları bölüşürlər. Birgə qrup işinin uşaqların əsas anlayışları yaxşı qavramasına, həmçinin işə və bir-birinə qarşı müsbət münasibətlərin qurulmasına güclü müsbət təsiri ola bilər. Yaxşı tətbiq edildiyində qrup işi müəllimlərə fərdi və kiçik qruplar ilə daha çox vaxt keçirməyə imkan verir.

Birgə öyrənmə və qrup işinə dair müxtəlif yanaşmalar var. Uşaqları necə qruplara bölməyi təyin etmək müəllimlər üçün mühümdür. İnküziv siniflərdə, xüsusilə əlliliyi olan uşaqları öyrədərkən qrup işinin səmərəli olmağını təmin etmək üçün, yaxşı olar ki, bacarıqların səviyyələrinə görə qruplaşdırılma aparılmasın. Əlliliyi olan bütün uşaqları bir qrupa yığmaq çox qürurqırıcı ola bilər və bu, uşaqlara əməkdaşlıq və öyrənmə üçün az imkanlar verir. Müxtəlif təməl biliklərə malik uşaqlardan ibarət qrup yaratmaq hər kəs üçün daha öyrədici imkanlar təmin edir.

Fəaliyyətin hər kəs üçün anlamlı olduğunu təmin etmək məqsədilə qrup işi diqqətlə planlaşdırılmalı və lazım olduqda tapşırıq zamanı müəllim öz köməyini göstərə bilməlidir. Uşaqlar qrup işini müvəffəqiyyətlə tamamlamaq üçün müəyyən bacarıqlara yiyələnəli və onları istifadə etməlidirlər (çalışmanın başa düşülməsi, tapşırığın və resursların bölgüsü, növbələşmə, bir-birinin töhfələrini dəyərləndirmək, ideyalarını ifadə etmək və fəal qulaq asmaq və s.). Uşaqların hər biri müəyyən bir vəzifəni icra edə bilər. Vəzifələrin dəyişməsinə, məsələn, hər kəsin növbə ilə qrup rəhbəri olmasını təmin edin. Həmçinin qrup işində əlliliyi olan uşaqların dəyərli və həlledici vəzifə almaları mühümdür. Adətən qrup işinə başlamazdan öncə təməl qaydaların qoyulması zəruri ola bilər.

Qrup işinin faydalı olması üçün qrupda elə şərait yaradılmalıdır ki, uşaqlar fərdi şəkildə tapşırıqları tamamlasınlar və ehtiyac olduqda digərinə kömək etsinlər. Ən maraqlı təlim təcrübələri uşaqlar bir-birilərindən asılı olduqları və tapşırığı tamamlamaq üçün əməkdaşlıq etməli olduqları an alınır. Qrup işi daxilində bir-birindən asılılığın müxtəlif formalarına aiddir:

- Hədəf asılılığı: qrupun tək bir hədəfi var;
- Mükafat asılılığı: hər bir uşağın müxtəlif resursları var (materiallar və bilik) və tapşırığı tamamlamaq üçün onlar birləşdirilməlidir;

- Vəzifə asıllığı: tapşırığın tamamlanması üçün hər uşağın müxtəlif vəzifələri var (vaxta nəzarət edən, hesabat verən və s.).

Cəlbedici və əlçatan təlim məkanları:

Sınıf və məktəbin mühiti uşaqyönümlü təlim və tədrisi dəstəkləyə bilər. Uşaqyönümlü təlim məkanları bütün uşaqlar üçün nəzərdə tutulmalı, hər kəs üçün təhlükəsiz və hər şagirdin bərabər iştirakı və özünü kəşf etməsinə yönəlik olmalıdır. Hər kəs üçün cəlbedici və əlçatan təlim məkanları yaratmaq zəruridir, amma bu son hədəf deyil, əsas məqsəd: keyfiyyətli təhsil almaq bütün uşaqların hüququdur – bu hüququn dəyərləndirildiyi və həmin hüquqa əsaslanan uşaqyönümlü təlim yanaşmasının həyata keçirilməsidir.

Uşaqyönümlü təlim məkanlarının bəzi xüsusiyyətləri:

- Fiziki məkan: bütün uşaqların sınıf və məktəb daxilində, ətrafda sərbəst hərəkət edə bilmələri, fərdi və qrup şəklində işləmələri və lazım olduqda öyrənmə vasitələrinə yanaşmalarını təmin edin.

- Öyrənmə guşələri: uşaqların müstəqil və ya qrup şəklində öz iradələri ilə öyrənmək üçün sinifinizdə müxtəlif öyrənmə guşələri qurun. Hər bir guşədə resurslar və təlimatlar təqdim edilir. Həmin guşələr şagirdlərə əvvəl öyrəndiklərini zənginləşdirmək, yeni bacarıqlarını təcrübə etmək və yeni anlayışları kəşf etmək üçün şans verir. Şagirdlər öyrənmə guşələrinin planlaşdırılmasında, təşkilində və idarəsində iştirak edə bilər.

- Təqdimat yeri: sinifinizdə bütün uşaqların işlərini nümayiş etdirə biləcəyiniz və fəaliyyətləri haqqında rəy verə biləcəyiniz təqdimat lövhəsi hazırlayın. Təqdimat lövhəsini tez-tez dəyişin və onu tədris vasitəsi kimi istifadə edin.

- Sınıf kitabxanası: kitablar çox səmərəli tədris vasitələridir və kitablar yeni anlayışları öyrənməyə, dillərini inkişaf etdirməyə və məlumatı başa düşməkdə uşaqlara kömək edir. Kitablardan və ya uşaqların özlərinin hazırladıkları kitablardan da bahalı uşaq kitablardan kimi səmərəli ola bilər.

Qiymətləndirmə

Bütün müəllimlər ilin, yarımilin, həftənin və ya dərsin müxtəlif zamanlarında şagirdlərinin nə öyrəndiklərini, biliklərini və bacarıqlarını necə tətbiq etdiklərini müəyyənləşdirir. İnküziv və uşaqyönümlü siniflərdə davamlı formativ qiymətləndirmə ilə bütün uşaqların təlimin müxtəlif üsullarına əsasən qazandıqları bilikləri fərqli üsullarla göstərmək imkanları olacaq. Formativ

qiymətləndirmə, uşaqların dərsi başa düşməsinə əmin olmaları üçün istənilən an dərslərinə düzəliş edə bilən müəllimlərə və daha yaxşı nəticə əldə etmək istəyən uşaqlara verilən rəydir.

- Uşaqlara biliklərini nümayiş etdirməyə icazə verin və bu zaman müxtəlif yollardan (yazılı, şifahi, iş portfoliosu, müşahidələr və s.) istifadə edə biləcəklərini bildirin;
- Qiymətləndirmə müntəzəm olaraq uşaqların güclü və zəif tərəfləri haqqında valideynlər ilə ünsiyyət qurmağa kömək edir, beləliklə, tədris ili ərzində valideynlər uşaqlarının öyrənmə prosesinə cəlb oluna bilərlər. Bu yanaşma daxilində formativ qiymətləndirmə, tədrisi yönəldən və öyrənməni təşviq edən təhsil prosesi kimi xidmət edir.

Müəllimlərin rolunun dəyişməsi

Sinifdə uşaqyönümlü yanaşmanı icra etdikdə müəllimin rolu dəyişir. Müəllimlər vəziyyətdən asılı olaraq müəyyən rollar icra edirlər. Bu rollardan bəziləri bunlardır:

- Metodist: ideyaların həyata keçməsinə öz konstruktiv töhfələrini vermək üçün uşaqları təşviq edir və müvafiq təlim imkanları ilə təmin edir.
- Menecer: Bütün uşaqların cəlb olunması üçün müzakirələri planlaşdırır və istiqamətləndirir.
- Müşahidəçi: Uşaqlar oynayarkən, fərdi və ya qrupda çalışarkən onları müşahidə edir. Bu, uşaqları daha yaxşı anlamağa və onlar üçün daha yaxşı öyrənmə fəaliyyətləri yaratmağa kömək edir.

4.3. Müxtəlif təlim metodları

İstisnasız bütün uşaqlar öyrənmə bilərlər. Həyatlarının müxtəlif mərhələlərində öyrənmə fərqli ola bilər. Bəzi uşaqlar müəllimə qulaq asmaqla, digərləri isə vizual vəsaitlərdən və ya qrup müzakirələrindən istifadə edərək öyrənir. Yeddi müxtəlif öyrənmə metodu var.

Metod	Xüsusiyyətləri
Verbal-lingvistik	Uşaqlar yaddaş və xatırlama, danışılan və ya yazılan sözlər ilə öyrənir və düşünür.
Məntiqi-riyazi	Uşaqlar mülahizələr və hesablamalar vasitəsilə öyrənir. Onlar rahatlıqla rəqəmlərdən istifadə edir, mücərrəd nümunələri qəbul edir və dəqiq ölçmələr aparırlar.

Vizual-məkan	Uşaqlar vizual (əyani) vasitələrlə öyrənir və düşünür. Onlar asanlıqla xəritələri, diaqramları və qrafikləri oxuya bilirlər.
Bədən-kinestetik	Uşaqlar hərəkət etməklə, oyun və səhnəciklər vasitəsi ilə öyrənir.
Musiqi-ritm	Uşaqlar səs, ritm, qafiyə və təkrarlamaqla öyrənirlər.
Şəxsiyyətlərarası	Uşaqlar qrup işi vasitəsilə öyrənirlər. Onlar asanlıqla sosial vəziyyətləri başa düşür və əlaqələr qururlar.
Şəxsiyyətdaxili	Uşaqlar təhlil edərək və öz fikrini cəmləyərək öyrənir. Onlar tək işləməyi xoşlayır və öz hisslərini tanıyır, güclü və zəif tərəflərini bilirlər.

Müəllimin əzbərləmə metodundan istifadə etdiyi sinifdə öyrənmə prosesi şagirdlərin kiçik qrupunu əhatə edir (sözlü öyrənməyə üstünlük verənləri). Digər uşaqlar isə öyrənmədə çətinliklərlə üzləşə bilirlər. Bu zaman həmin uşaqların əlilliyi və ya xüsusi ehtiyaclarının olması şərt deyil.

Mövzu 5. UNIVERSAL ÖYRƏNMƏ DİZAYNI (UÖD)

5.1. Təlim mühitinin adaptasiyası

BMT-nin “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyasına əsasən universal dizayna “əşyalar, şərait, proqramlar və xidmətlərin adaptasiya və ya xüsusi dizayn zərurəti olmadan bütün insanlar üçün istifadəyə maksimum dərəcədə yararlı şərait” kimi tərif verilir. Buna görə də universal dizayna əlilliyi olan şəxslər üçün müvafiq şərait yaradan yardımçı cihazlar, digər dəstəkləyici sistemlər və tənzimləmələr daxildir. Universal dizayn dedikdə inklüziv təhsilə xas vacib məqam sinifdə şagirdlər üçün təmin edilən təlim mühitidir.

Təlim mühitinin adaptasiyası üçün 5 tövsiyə:

1. Məkanı hədəfə uyğun hazırlayın.

Təlim hədəfini müəyyən edin. Fiziki məkanların müxtəlif fəaliyyətlərin əsas hədəflərinə müvafiq olaraq necə dəyişə biləcəyini nəzərdən keçirin. Məsələn, birgə işləmək hədəfin bir hissəsidirsə, mühitdəki partları, stulları və digər əşyaları birgə işin daha tez yaranması üçün necə təşkil oluna biləcəyi barədə düşünün. Əgər hədəf sinfin birgə müzakirəsi və ya şagirdlərin müstəqil işləməsidirsə, strukturların təşkili fərqli olacaq.

2. Hər kəs üçün əlçatan müvafiq resurs əraziləri təklif edin.

Resurs sahələri şagirdlərə dəstək və əsas strukturları təmin edir. Məsələn, lüğətlər, kalkulyatorlar, yazı vasitələri, qrafik orqanayzer və müxtəlif növ dəftərlər, rəngli kağızlar kimi seçimlər qoyulan sahələr ola bilər. Aşağı sallanan işıqlar, qulaqcıqlar və rahat stullar olan sakit zona yaradıla bilər. Cari dərs mövzusunun əsas ideya, yaxud xülasəsini əks etdirəcək bir guşə yaradıla bilər. Bu, şagirdlərin təlimini dəstəkləmək üçün seçə biləcəyi iş ərazisinin bir hissəsidir.

3. Rəqəmsal resurs və materialları inteqrasiya edin.

Rəqəmsal resurslar ənənəvi çap olunmuş materialların vermədiyi çevikliyi təklif edir. Rəqəmsal mətn şagirdlər üçün vacib olan xüsusiyyətlərə malikdir:

- Mətnin səsləndirilməsi alətindən istifadə edərək ucadan oxuma imkanı;
- Məzmunun təsvirində çeviklik (rəng, kontrast), mətn şriftini böyütmək imkanı;
- Lüğətlər, mətnin rənglər və ya qeyd etməklə vurğulanması, mətnin içində müvafiq qeydlər aparılması üçün dəstəkləyici hazır vasitələr;
- Söndürülüb-yandırıla bilən titrlər;
- Video üçün audio təsvirlər (izahatlar);
- Şəkil təsvirləri.

4. Təlim prosesini vurğulayın.

Təlim üçün vaxtaşırı formativ rəylər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təlim zamanı yalnız son nəticə deyil, təlim prosesinin özü də xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Təlim prosesinin müxtəlif mərhələlərində prosesin özünə diqqəti yönəltmək prosesin əhəmiyyətini anlamaqda şagirdlərə kömək edir. Yəni təlimdə yalnız nəticə əldə etməyə can atmaq, nəticəyönümlü olmaq vacib deyil, həm də təlim prosesində fəal iştirak etmək də mühümdür.

5. Təlim mühitində qoyulan hədəflərə nail olduğunuza əmin olun.

Təlim mühitində çoxsaylı yerlərdə təlim hədəfi aydın qeyd olunmalıdır. Məsələn, şifahi şəkildə hədəfi bildirə, yazıya, qrup şəklində müzakirə edə və bütün məlumat xarakterli materiallarda vurğuya bilərsiniz. Mühitdə hədəflərin əlçatan olması şagirdlərin tez-tez hədəfə istinad etmələrini və məqsədyönlü şəkildə bu istiqamətdə çalışma ehtimalını artırır.

5.2. Təlim metodlarının adaptasiyası

Universal öyrənmə dizaynı hər kəs üçün bərabər imkanlar yaradan dərslərin və təlim mühitinin hazırlanmasında müəllimlərə kömək edən bir yanaşmadır. Bu, şagirdlərin öyrənməsi üçün təqdimatın, hərəkət və ifadənin, dərsə cəlb olunmanın çoxsaylı vasitələrindən istifadə

edərək sinifdə bütün uşaqları əhatə edən dərsləri hazırlamaq və qiymətləndirmək üçün müəllimlərə imkanlar verir.

Təlimdə akkomodasiya və modifikasiya

Müəllim tədris materialının uyğunluğunu təhlil etdikdən sonra seçdiyi təlim metodunun uyğun olub-olmadığını müəyyənləşdirməyə çalışmalıdır. İstənilən metodların tətbiqi ilkin şərt kimi şagirdlərdə müəyyən bilik və bacarıqların olmasını nəzərdə tutur. Müəllimlər dərstdə istifadə etmək üçün seçdikləri metodların tətbiqi zamanı şagirdlərin hansı potensial çətinliklərlə üzləşə biləcəklərini müəyyən etməlidirlər. İstifadə ediləcək təlim metodlarının təhlili zamanı müəllimlərin bu və ya digər metodunun uğur qazanmasının şərti kimi aşağıdakı bacarıqları nəzərdən keçirmələri zəruridir: əqli, sosial, müstəqil öyrənmə, fiziki.

Təlim metodlarının təhlili müxtəlif ehtiyacları olan uşaqlar üçün təlimin planlaşdırılmasında birinci mərhələdir. Növbəti mərhələ uşaqların müxtəlif ehtiyaclarına uyğun olan metodların istifadə olunmasından ibarətdir. Bu isə təlimdə uyğunlaşdırma (akkomodasiya) və dəyişikliklərin (modifikasiyaların) həyata keçirilməsini tələb edir.

Akkomodasiya tədris materialının məzmununu və anlama baxımından mürəkkəbliyini dəyişmədən təlimin xarakterini dəyişir. Akkomodasiya termini əlilliyi olan uşağın cəmiyyətə adaptasiyasına şərait yaradan mühit və ya təchizatın dəyişdirilməsini tərif etmək üçün istifadə olunur. Əlilliyi olan uşaqların nizamlı şəkildə təlim kursuna davam etmələrini təmin edir. Akkomodasiya öyrənməni fərdiləşdirən, materialı dəyişdirmədən öyrətməyə təşviq edən taktika və strategiyadır.

Akkomodasiya nümunələri bunlardır:

1. Eşitmə məhdudiyyəti olan uşaqlar üçün işarət dili tərcüməçiləri
2. Görmə məhdudiyyətli uşaqlar üçün elektron mətn danışma sistemləri
3. Kiçik motorika məhdudiyyətləri, görmə məhdudiyyətli və ya öyrənmə çətinliyi olan şagirdlər üçün uzun zamanın verilməsi
4. Görmə məhdudiyyətli uşaqlar üçün böyük hərfli kitablar və s.

Müəllimlər təlim prosesinə tam cəlb olunmaları üçün uşaqlara bərabər imkanlar yaratmaq məqsədilə akkomodasiyaları həyata keçirirlər. Başqa sözlə, akkomodasiyalar uşaqlara təlim prosesində iştirak etmək imkanı verir, onlara hansısa bir üstünlük vermir. Təlim prosesində

akkomodasiyaları həyata keçirmək üçün bir çox üsullar var. Sınıfda aşağıdakı sahələr üzrə akkomodasiyaları həyata keçirmək olar:

- **Fiziki mühit:** bu sahə üzrə akkomodasiya sinif mühitində, qruplara bölünmədə, uşaqların yerləşdirilməsində uyğunlaşdırmanı nəzərdə tutur

- **Təlim metodu:** bu sahə üzrə akkomodasiya müəllimin materialı necə təqdim etməsi, eləcə də uşaqların tapşırıqları yerinə yetirməsinə necə cəlb edilməsi nöqtəyindən təlim metodunun uyğunlaşdırılmasını nəzərdə tutur və şagirdlərin təliminə yardım etmək məqsədi daşıyır

- **Təlimatlar** – bu sahə üzrə akkomodasiya müəllimin qayda, metod və gündəlik məşğələləri təqdim etməsi üzrə uyğunlaşdırmanı nəzərdə tutur.

- **Materiallar** – bu sahə üzrə akkomodasiya tədris alətləri və materialların şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmasından ibarətdir. Materiallara kitablar, iş vərəqləri, manipulyativ əşyalar və s. daxil ola bilər.

Təlimin modifikasiyası – modifikasiya tədris materialının məzmunu və anlama baxımından mürəkkəbliyini dəyişməklə təlimin xarakterini dəyişir. Modifikasiya termini dəyişikliyi ifadə etmək üçün istifadə olunur. Müəllimin öyrətdiyi materialı başa düşməyən əlilliyi olan uşaqlar üçün dəyişiklik edilir. Məsələn, tapşırıqların sayı azaldılır, material hissələrə bölünür və s. Beləliklə, modifikasiya şagirdin öyrənməsi üçün materialları dəyişdirən taktika və strategiyadır. Məsələn, uşaqların yaxınlıqdakı çaya ekskursiyaya getmələri nəzərdə tutulub. Onlar burada müşahidə aparmalı, sinfə geri döndükdən sonra işə hesabat yazmalıdırlar. Ancaq təhlil apardıqdan sonra müəllim müəyyənləşdirir ki, şagirdlərin, demək olar ki, yarısı çox ləng yazır (zəruri şərt – müstəqil öyrənmə bacarıqları) və onların təxminən dördüdə biri kifayət dərəcədə müşahidə etmə bacarığı nümayiş etdirmir. Müəllim məşğələni modifikasiya etmək qərarına gəlir. Şagirdlərə seçim verilir: onlar qeydlər apara və ya şəkillər çəkə bilərlər. Müəllim özü müxtəlif elementlərin şəklini çəkə bilər. Uşaqlar sinfə qayıtdıqdan sonra ya qeydlərinə əsaslanmaqla hesabat yazsa, ya müəllimin çəkdiyi şəkillərdə nəyin təsvir olunduğu ilə bağlı öz qeydlərini yazsa bilərlər.

Dəyişikliklər önəmlidir, ancaq materialın zənginliyini və şagirdin öyrənməsini təhlükəyə ata bilər. Modifikasiyanın mənfi tərəfləri:

1. Dəyişikliklərin şagirdlər arasında daha böyük boşluqlara səbəb ola bilməsi
2. Bir şagirdin daha az material öyrənməsi

3. Tapşırıq və testlərin azaldılması. Bu zaman şagirdlər sadəcə asan tapşırıqların öhdəsindən gələ bilir.

Modifikasiyanın istənilən növünü uşağın ailəsi ilə müzakirə etmək zəruridir, çünki əksər hallarda modifikasiya uşağın bilməli və bacarmalı olduqlarını dəyişir.

İstənilən fəaliyyət növündə olduğu kimi, göstərilən hər iki strategiya «**planlaşdırma**», «**həyata keçirmə**», «**dəyərləndirmə**» mərhələlərindən keçməli və bütövlükdə təlim prosesinin səmərəliliyini artıran «yardımçı vasitələrdən» istifadə edilməlidir.

Təlimdə ümumi uyğunlaşdırma əliliyi olan uşaqların fəaliyyətlərdə uğurla iştirak etmələrinə əhəmiyyətli dərəcədə yardım göstərsə də, onlar üçün **fərdi akkomodasiya və modifikasiyalar** tələb oluna bilər.

5.3. Universal öyrənmə dizaynının prinsipləri

- Təqdimatlar müxtəlifdir;
- Hərəkət və özünü ifadə müxtəlifdir;
- Dərsə cəlb olunma müxtəlifdir.

I prinsip: Təqdimatın çoxsaylı vasitələri

Məlumatın təsvirinin fərdiləşdirmə üsulları

Uşaqların fəqrlı qavrama potensialını nəzərə alaraq məlumatı (biliyi) müxtəlif forma və üsullarla çatdırın:

- Mətn, şəkil, qrafik, cədvəl və ya digər vizual məzmunların ölçüsü.
- Fon ilə şəkil və ya mətn arasındakı təzad.
- Vurğulamaq üçün istifadə olunan rəng.
- Nitqin səviyyəsi və dərəcəsi.
- Video, animasiya, səs, simulyasiyalar və sairin vaxtı və sürəti.
- Vizual və ya digər elementlərin sxemi.
- Çap materialları üçün istifadə olunan şrift.

Səsli materiallar üçün alternativlər təklif edin.

- Mətndəki mənanı ifadə edən vasitələrdən və ya mətnin avtomatik səsəndirilməsindən istifadə edin.
- Musiqi və ya səsin notasiyalarını, diaqram və qrafikləri təqdim edin.
- Video və ya audio kliplər üçün yazı transkriptlərini təqdim edin.

- İşarət dili şərhini təmin edin.
- Hansısa nüansı xüsusi vurğulamaq üçün vizual analoqlardan istifadə edin (məs., ifadələr, simvollar və ya şəkillər).
- Səs effektləri və ya həyəcan siqnalları üçün eyni anlamı ifadə edən vizual və ya daktil vasitələr təmin edin.
- Musiqi təfsiri üçün vizual və ya emosional təsvir verin.

Vizual məlumatlar üçün alternativlər təklif edin.

- Bütün şəkillər, qrafiklər, video və animasiyalar üçün təsvirlər (yazılı yaxud şifahi) təqdim edin.
- Anlayışları təqdim edən əsas vizual vasitələr üçün toxunma (sensor) ekvivalentlərindən istifadə edin (istinad obyektləri və ya daktil qrafiklər).
- Fiziki obyektlərdən və fəza fiqurlarından istifadə edin.
- Vizual məlumatda əsas anlayış və keçidlər üçün səsli işarələr verin.

Dil, riyazi əməl və işarələr üçün seçimlər

Söz və işarələrə aydınlıq gətirin.

- Şagirdlərin təcrübələri ilə əvvəlki bilikləri arasında əlaqə qurun.
- Qrafik simvolları alternativ mətn təsvirləri ilə təmin edin.
- Sadə söz və simvollarından ibarət kompleks terminləri, ifadələri və bərabərlikləri vurğulayın.
- Mətn daxilindəki sözlər və simvollar üçün köməkçi vasitələr yerləşdirin (məs., təriflər, ifadələr, illüstrasiyalar, əvvəlki məzmun, tərcümələr üçün hiperlinklər və ya qeydlər).
- Mətn daxilində aydın olmayan hissələr yaxud yeni biliklər haqqında əlavə məlumat daxil edin (məs., domenə xüsusi qeyd, az bilinən teorem və xassələr, deyimlər, elmi dil, məcazi dil, riyazi dil, jarqon, arxaik dil, dialoq və dialekt).

Sintaksisə və quruluşa aydınlıq gətirin.

- Alternativlər vasitəsilə əsas strukturu (diaqram, qrafiklər, illüstrasiyalar, geniş izahatlar və ya hekayələr) və ya tanış olmayan anlayışları (dildə və ya riyazi düsturlarda) aydınlaşdırın:
  - Struktur əlaqələrini vurğulayın.
  - Əvvəl öyrənilən quruluşlarla əlaqə qurun.

- Müfəssəl elementlər arasında əlaqə qurun (məs., inşada keçid sözlərin işarələnməsi, konseptual plandakı fikirlər arasında əlaqələr və s.).

Bir neçə vasitə ilə illustrativ təsvir verin.

- Əsas anlayışları alternativ formalara malik (məs., bir illüstrasiya, rəqs/hərəkət, diaqram, masa, model, video, məzəli şeir, hekayə lövhəsi, fotosəkil, animasiya, fiziki və ya virtual manipulyasiya) bir simvolik təqdimat formasında (məs., bir açıq mətn və ya riyazi tənlik) və digər alternativ şəkillərdə təqdim edin.
- Mətnlərdə verilən məlumatlar ilə illüstrasiyalar, tənliklər, qrafik və ya diaqramlarda göstərilən məlumatlar arasında açıq əlaqə qurun.

Dərketmə üçün seçimlər

Mövzu üzrə ilkin biliklərə istinad edin.

- Əvvəlki biliklərlə əlaqə quraraq təlimi möhkəmləndirin (məs., vizual görüntülər, əsas anlayışın möhkəmləndirilməsi və ya mənimsənilməsi şablonundan istifadə).
- Qabaqcıl vasitələrdən istifadə edin (məsələn, ağıllı xəritələr, konseptual planlar).
- Müvafiq analogiya və metaforlar ilə anlayışları əlaqələndirin.

Nümunələri, önəmli xüsusiyyətləri, böyük ideyaları və əlaqələri vurğulayın.

- Mətn, qrafik, diaqram və düsturlarda əsas elementləri vurğulayın və ya qeyd edin.
- Əsas ideya və əlaqələri vurğulamaq üçün altından xətt çəkin, qrafik və vahidlər, anlayışların mənimsənilməsi şablonlarından istifadə edin.
- Önəmli xüsusiyyətləri vurğulamaq üçün müxtəlif nümunələrdən istifadə edin.
- Önəmli xüsusiyyətlərə diqqəti cəlb etmək üçün xatırlatmalardan istifadə edin.
- Tanış olmayan problemləri həll etmək üçün əvvəllər mənimsənilmiş bacarıqları vurğulayın.

Məlumatların vizuallaşdırılması, emalı və istifadəsi üçün təlimat verin.

- Hər bir addım üçün ardıcıl şəkildə aşkar xatırlatmalar edin.
- Məlumatı sistemləşdirmək üçün variantlar verin (riyazi əməlləri işləmək üçün cədvəl və alqoritmlər).
- Yeni biliklər öyrənmək üçün interaktiv modellər verin.
- Məlumatın mənimsənilməsi üçün dəstək verin.
- “İri” məlumatı daha kiçik elementlərə bölün.

- Məlumatı tədricən açıqlayın (məs., ardıcıl vurğulamaqla).
- Fikir ayrılığı yaradan məlumatları çıxarın.

Yerdəyişmə və ümumiləşdirməni maksimal dərəcədə artırın.

- Yoxlama suallarının siyahısını, yapışqan qeydləri, elektron xatırladıcıları təmin edin.
- Cihaz və strategiyaların (məs., vizual görüntü, parafraz etmə strategiyaları, hündəsi üsul və s.) istifadəsini təşviq edin.
- Qeydlərin alınması üçün nümunələr, qrafik şablonlar və konseptual planları təmin edin.
- Yeni məlumat ilə əvvəlki bilikləri əlaqələndirən üsullardan istifadə edin (məs., klaster, tam doldurulmamış konseptual cədvəl).
- Yeni ideyaları oxşar məzmun və ideyalarla əsaslandırın (məs., analogiya, metafor, səhnəcik, musiqi, film və s. istifadəsi).
- Fikirilər arasındakı əlaqəni və əsas ideyaları yenidən nəzərdən keçirmək üçün əlavə vaxt təklif edin.

II prinsip: Özünüifadənin çoxsaylı vasitələri.

Fiziki fəaliyyət üçün seçimlər.

Naviqasiya (təyinat) və reaksiya üçün metodları dəyişin.

- Təlimat materialları, fiziki manipulyasiya və texnologiyalar ilə qarşılıqlı əlaqə qurmaq üçün tələb olunan vaxt, sürət və fəaliyyət tempi üzrə şagirdlərə alternativlər təklif edin.
- Seçimləri göstərmək və ya onlara fiziki reaksiya vermək üçün alternativlər təklif edin (məs., qələm ilə işarələmək – siçan ilə idarə alternativləri).

Ünsiyyət və özünü ifadə üçün variantlar.

Ünsiyyət üçün çoxsaylı informasiya vasitələrindən istifadə edin.

- Mətn, nitq, rəsm, illüstrasiya, dizayn, film, musiqi, rəqs/hərəkət, vizual incəsənət, heykəltəraşlıq və ya video kimi bir çox informasiya vasitələri yaradın.
- Fiziki manipulyativlərdən istifadə edin (məs., konstruktorlar, 3D modellər,).
- Müxtəlif strategiyalardan istifadə edərək problemləri həll edin.

Qurmaq və tərtib etmək üçün çoxsaylı alətlərdən istifadə edin.

- Düzgün yazılışı, qrammatikanı yoxlayan və söz nümunələri təklif edən proqramları təmin edin.
- Səsi yazan diktafon, səsyazmanı təmin edin.
- Kalkulyatorlar təmin edin.

- Virtual və ya həqiqi riyazi manipulyativləri təmin edin.
- İnternetdən istifadə edin (məs., vikipediya, animasiyalar, təqdimatlar).

Təcrübə üçün şərait yaradın.

- Həvəsləndirmək üçün diferensial modellər təklif edin (yəni, müxtəlif yanaşma, strategiya, bacarıq və s. istifadə edərək eyni nəticəni təsvir edən modellər).
- Müxtəlif kateqoriyadan olan təhsilverənləri işə cəlb edin (yəni, istiqamətləndirmək, motivasiya, rəy bildirmək və məlumatlandırmaq üçün müxtəlif yanaşmalardan istifadə edən müəllimlər və ya tyutorlar).
- Diferensial rəy bildirin (məs., şagirdlərə fərdi qaydada uyğunlaşdırıla bilən rəy).
- Həqiqi problemlərə aid yeni həllərin bir neçə nümunəsini təqdim edin.

İcra funksiyaları üçün seçimlər.

Müvafiq hədəfin müəyyən edilməsinə rəhbərlik edin.

- Səylər, resurslar və çətinliyi qiymətləndirmək üçün strukturlar və xatırlatmalar edin.
- Hədəfin qoyulması üçün təlimatlar və yoxlama sualları siyahısını təmin edin.
- Hədəflər, məqsədlər və planları görünən yerdə asın.

Planlamayı və strateji inkişafı dəstəkləyin.

- Hərəkətə keçməzdən öncə, habelə lazımı yerlərdə “dayan və düşün” anlayışını xatırladın.
- “İşini göstər və izah elə” anlayışını xatırladın (məs., portfolio üzrə rəy, rəsm tənqidləri).
- Problemi başa düşmək üçün prioritetlər, ardıcılıq və atılacaq addımların planı müəyyən edilərək yoxlama sualları siyahısı və layihə planlaşdırma şablonlarını təmin edin.
- Uzunmüddətli hədəflərin müvafiq qısamüddətli məqsədlərə bölünməsi üçün təlimatlar verin.

Monitorinqin imkanlarını genişləndirin.

- Özünü yoxlamaq və fikirləşməyə yönləndirmək üçün suallar verin.
- İşin gedişatını göstərin (məs., əvvəl və sonrakı şəkillər, vaxta əsasən gedişatı əks etdirən qrafik və diaqramlar, iş portfoliosu).
- Özünüqiymətləndirmə strategiyalarının müxtəlif modellərini təklif edin (məs., rol oynamaq, video baxışlar, yaşlıların rəyləri).

III prinsip: Dərsə cəlb etmənin çoxsaylı vasitələri

Maraq oyatmaq üçün variantlar

Fərdi seçim və müstəqil özünüidarəni optimallaşdırın.

- Aşağıda qeyd edilən bəndlər üzrə seçimlər verməklə şagirdləri mümkün qədər çox ixtiyar və özünüidarə səlahiyyəti ilə təmin edin:
  - ✓ Dərk edilən çətinliyin səviyyəsi;
  - ✓ Mövcud mükafat və ya tanınma növü;
  - ✓ Bacarıqları tətbiq etmək və qiymətləndirmək üçün istifadə edilən kontekst və ya məzmun;
  - ✓ Emal olunan və ya toplanan məlumatlar üçün istifadə olunan alətlər;
  - ✓ Planların rəngi, dizaynı, qrafiki və s.
  - ✓ Tapşırıqların sub-komponentlərinin tamamlanması üçün ardıcılıq.
- Şagirdlərə sinif fəaliyyətlərinin və tapşırıqların hazırlanmasında iştirak etməyə icazə verin.
- Mümkün olan yerdə və zamanda şagirdlərin şəxsi, elmi və davranış hədəflərinin formalaşdırılmasına onların özlərini cəlb edin.

Uyğunluğu, dəyəri və doğruluğu optimallaşdırın.

- Müxtəlif məlumat mənbələri və fəaliyyət formaları təqdim edin ki, bunlara nail olmaq mümkün olsun:
  - ✓ Şagirdlər həyatlarına uyğun fərdiləşdirə və kontekstləşdirə bilsinlər;
  - ✓ Mədəniyyət uyğunluğu və məsuliyyət;
  - ✓ Sosial uyğunluq;
  - ✓ Müvafiq bacarıq və yaş;
  - ✓ Müxtəlif irqi, mədəni, etnik və cinsi qruplara münasiblik.
- Fəal iştiraka, tədqiqata və eksperimentə imkan verən tapşırıqları təmin edin.

Təhlükə və fikir ayrılığını azaldın.

- Qəbul edən və dəstəkləyici sinif mühiti yaradın.
- Risk və ya yenilik səviyyəsini dəyişin:
  - ✓ Gündəlik fəaliyyətləri artırma biləcək qrafiklər, təqvimlər, cədvəllər, görünən taymerlər, işarələr və s.;
  - ✓ Sinif nizam-intizamı.
- Sensor stimulyasiyanın səviyyəsini dəyişin:

- ✓ Eyni zamanda təqdim olunan maddələrin və ya xüsusiyyətlərin sayı, səsboğucular, arxa fon səsinin və ya vizual stimulyasiyanın olmasında fərqlilik;
- ✓ İş tempi, iş seanslarının uzunluğu, fasilələrin və ya gecikmələrin olması, fəaliyyətlərin ardıcılığı, fərqlilik.
- Sınıf müzakirələrində bütün şagirdləri prosesə cəlb etmək məqsədilə təlim tələbləri, təlimdə dəstək mexanizmləri, eləcə də qiymətləndirmə üzrə fərqli tələblər qoymaq.

Davamlı səylər və inadkarlığı dəstəkləmək üçün seçimlər

Məqsədləri və hədəfləri gücləndirin.

- Hədəfləri müxtəlif yollarla nümayiş etdirin.
- Uzunmüddətli hədəflərin qısamüddətli məqsədlərə bölünməsinə təşviq edin.
- Şagirdlərin bilikləri və maraqları ilə əlaqəli müvafiq nümunələr verin və onları qiymətləndirmə müzakirələrinə cəlb edin.

Əməkdaşlıq və icmaların gücləndirilməsi

- Aydın hədəflərə, vəzifələrə və öhdəliklərə malik birgə təlim qrupları yaradın.
- Məktəb miqyasında fərqli məqsədlərə və davranışa dair proqram hazırlayın.
- Şagirdləri ehtiyac yarandıqda yaşadlarından və müəllimlərindən kömək istəməyə təşviq edin.
- Yaşadları ilə əlaqənin qurulması və bir-birinə dayaq olması imkanlarını dəstəkləyin (məs., həmyaşd qəyyumlar).
- Ümumi maraqlara malik və eyni fəaliyyətlərə cəlb olunan şagirdlərdən ibarət icmalar qurun.
- Qrup işi üçün gözləntilər yaradın (məs., meyarlar, normalar və s.).

Özünü tənzimləmə üçün variantlar

Çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün şəxsi bacarıq və strategiyaları asanlaşdırın.

- Aşağıdakılar üzrə diferensial modellər, əsas strukturlar və rəylərin verilməsi:
  - ✓ Qəzəbin idarə olunması;
  - ✓ Xarici emosional dəstək axtarışı;
  - ✓ Daxili nəzarət və çətinliklərin öhdəsindən gəlmə bacarığının inkişaf etdirilməsi;
  - ✓ Xüsusi fobiyaların və "təbii" qabiliyyətlərin düzgün qiymətləndirilməsi (məs., "Mən riyaziyyatda yaxşı deyiləm" deməkdənsə "Çətinlik çəkdiyim sahələrdə özümü

necə təkmilləşdirə bilərəm?”). Çətinliklərin öhdəsindən gələn şəxsi bacarıqları göstərmək üçün real həyat hadisələrindən və ya vasitələrindən istifadə edilməsi.

Öyrənilənlərin əks etdirilməsini və qiymətləndirməni inkişaf etdirin.

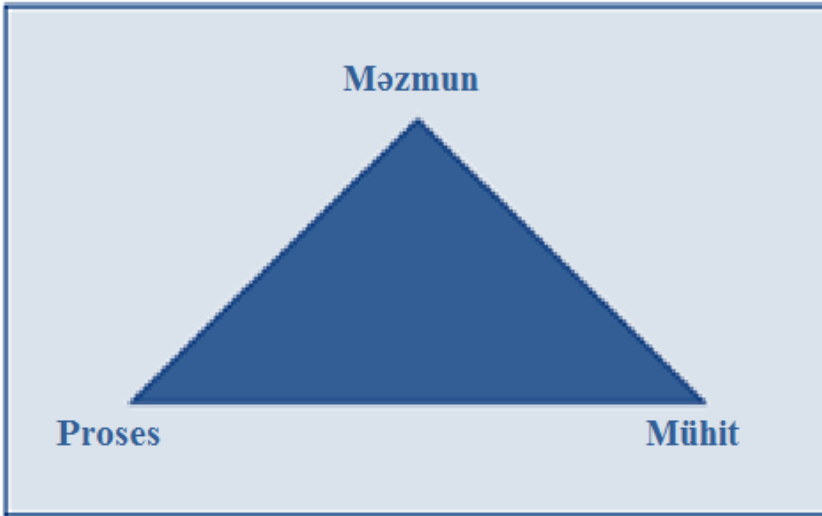
- Təlimdə fərdlərin davranışlardakı dəyişiklikləri yoxlamaq üçün onların öz davranışlarından əldə etdiyi məlumatı toplamaq, qrafikləşdirmək və təsvir etməkdə onlara kömək etmək məqsədilə köməkçi vasitələr və ya qrafiklər təklif edin.

Mövzu 6. İNKLÜZİV DƏRSİN PLANLAŞDIRILMASI VƏ TƏTBİQİ

6.1. İnküziv sinif üçün dərslin planlaşdırılması

Müəllimlər tərəfindən dərslərin planlaşdırılmasına şagirdlərin maraqları, güclü tərəfləri, ehtiyacları və dərslərin məzmununu nəzərə alıb dəyişikliklər edərək yanaşması ideal formadır. Müəllimlər bir sıra şagirdləri və öyrənmə tərzlərinin müxtəlifliyini nəzərə alaraq dərslərin planlaşdırılmalıdır. Bu təcrübə əlilliyi olan şagirdlər üçün müvafiq olan və bütün şagirdlərin ehtiyaclarını təmin edən dərsləri inkişaf etdirir. Müəllimlər inküzivə və cəlb olunmanı asanlaşdırmaq üçün mədəni mühit və şagirdlər ilə məktəb arasında aydın əlaqələri təmin etməyi də planlaşdırılmalıdır.

UNESCO inküziv siniflərdə dərslərin planlaşdırılmasında aşağıdakı kurikulum üçbucağını tövsiyə edir.

Məzmun – milli təhsil proqramında müəyyənləşdirilmiş mövzuya uyğunlaşdırılır. Mövzu uşaqlara aydın olmalıdır.

Proses – məzmunun necə öyrədilməsidir. Müxtəlif öyrənmə ehtiyaclarını qarşılamaq üçün müxtəlif təlim üsullarından istifadə olunur.

Mühit – fiziki (əşyavi) mühit, öyrənmə mühiti və psixi-sosial mühit daxildir.

Dərs planlaşdırılmasında istiqamətləndirici sualları cavablandırmaq işi yüngülləşdirir.

- Nə öyrədirik? (mövzu, məzmun)
- Nə üçün öyrədirik? (hədəflər, məqsədlər)
- Necə təlim edəcəyik? (üsullar, proses)
- Uşaqlar artıq nəyi bilir? (əvvəl öyrəndikləri, öncədən yoxlama sınağı)
- Uşaqlar nə edəcək? (fəaliyyətlər)
- Dərsi necə təşkil edəcəyik? (fiziki və sosial mühitin təşkil olunması daxil olmaqla)
- Fəaliyyətlər bütün uşaqlara uyğun olacaqmı?
- Uşaqların cüt və ya kiçik qruplarda işləmək imkanları olacaq?
- Uşaqlar etdiklərini necə qeydə alacaqlar? (təlim məhsulları, məsələn, şagirdin çəkdiyi rəsm)
- Uşaqların öyrəndiklərini necə biləcəyik? (rəy, qiymətləndirmə)
- Növbəti olaraq nə edirik? (öyrənilənlərin əks etdirilməsi və gələcək planlaşdırma)

Müəllimlər sadə sxemdən istifadə edərək dərsi planlaşdırı bilər.

Dərs planının sxemi	
Ümumi məlumat	
Fənn:	
Sınıf:	
Uşaqların sayı:	
Vaxt:	
Təlim məqsədləri	
Bu dərsdə uşaqlar nəyi öyrənməlidirlər?	
Onlar hansı bilik və bacarıqlara yiyələnəlidirlər?	

Resurslar	
Dərs üçün sizə hansı resurslar lazımdır? Uşaqlara hansı materiallar lazımdır? Resursları əldə etmək üçün uşaqlar necə kömək edə bilər?	
Fərdi ehtiyaclara malik uşaqlar	
Grupda əlavə köməyə ehtiyacı olan uşaq varmı? Kim? Niyə?	
Bu uşaqlara hansı dəstəyi göstərməli olacaqsınız?	
Onlara fərdi kömək etməlisinizmi?	

<p>Onların sinifdə müvafiq yerlərdə oturmasını təmin etməlisinizmi? (Sinif otağı sıx olduqda, onlara rahat kömək edə biləcəyiniz yerdə otuzdurmaq əlverişlidir)</p> <p>Həmin uşaqların onlara kömək edə biləcək uşaqların yanında yerləşməsini təmin edin. Əlilliyi olan uşaqları birlikdə qruplaşdırmayın.</p>	
Giriş	
<p>Məsləhətlər:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Uşaqlara bu dərstdə nəyi öyrənməklərini istədiyinizi deyın. Bəzi müəllimlər lövhədə yazır. • Dərsə necə başlayacağınızı düşünün. Əvvəlki dərstdə uşaqların öyrəndiklərinə qısa nəzər salmağı unutmayın. • Sizi əsas fəaliyyətlərinizə istiqamətləndirəcək şəkil müzakirəsi, açıq sual və ya uşaqların həll edəcəyi məsələ ilə başlamağa cəhd edin. 	
<p>Plan:</p>	
Əsas fəaliyyətlər	

Dərsin əsas hissəsində uşaqlar nə etməlidirlər?

Məsləhətlər:

- Uşaqlara təlimin məqsədini anladacaq tapşırıqlar hazırlayın.
- Müxtəlif fəaliyyətləri daxil etməyə cəhd edin; məsələn, uşaqlardan cüt və ya qrup şəklində işləməyi xahiş edin.
- Tapşırıqları necə təqdim və izah edəcəyinizə qərar verin.
- Uşaqlar tapşırıqlar üzərində işlədikdə vaxtınızı necə sərf edəcəyinizə qərar verin. Bu məqam əlavə köməyə ehtiyacı olan uşaqları dəstəkləmək üçün əlverişlidir.

Plan:

Nəticə

Məsləhətlər:

- Dərsin sonunda təlimin məqsədlərini gücləndirəcək fəaliyyət və ya müzakirə seçin. Uşaqlardan nə öyrəndiklərini soruşun.

Plan:

6.2. Təcrübədə inklüziv təhsil

Əksər müəllimlər əlilliyi olan uşaqları siniflərinə daxil etməyə etiraz etmirlər. Onlar bunun düzgün və bütün uşaqların eyni hüquqlara malik olduğunu bilirlər. Lakin bəzən müəllimlər sinifdə inklüzivanın necə olacağını təsəvvür edə bilmirlər. Bu proqram vasitəsilə biz inklüziv

təhsilin tətbiqinə dair əsas anlayışları, prinsipləri, inklüziya üçün bir yerdə işləməyi öyrənirik. Bu bölmədə inklüziv təlim mühitinin yaradılmasını dəstəkləyən təcrübi sinif strategiyaları müzakirə edilir. Inklüziya şagirdlərin ehtiyacları, güclü tərəfləri və maraqlarını nəzərə alaraq sadə düzəlişlər və dəyişikliklər etməklə mümkündür.

6.3. Diferensial təlim

Təlimin diferensiallaşdırılması bütün uşaqların eyni olduğunu zənn edərək bütün sinfə ənənəvi təlimin əvəzinə konkret uşağın və ya kiçik uşaq qrupunun təlim ehtiyaclarına diqqət yetirməkdir. Təlimdə müəllimlər ilə uşaqlar əməkdaşdirlar.

Diferensial təlimin prinsipləri:

- 1. Diferensial sinif çevikdir.** Müəllim və uşaqlar başa düşür ki, hər bir uşağın və ümumilikdə sinfin akademik uğurunu təmin edən qiymətləndirmə üsulları, uşaqların qruplaşdırılma yolları və müxtəlif materiallar var.
- 2. Təlimin diferensiallaşdırılması şagirdlərin ehtiyaclarının cari qiymətləndirilməsindən irəli gəlir.**

Müəllimlər şagirdlərin ehtiyaclarını bildikdə təlimi daha səmərəli təşkil edə bilirlər. Inklüziv müəllim uşağı daha yaxşı başa düşmək üçün onun dediyi və ya etdiyi hər bir şeyi faydalı məlumat kimi görür və dərsin düzgün planlaşdırması üçün bu məlumatdan istifadə edir, nəticədə şagirdin öyrənməsi üçün daha əlverişli şərait yaranır.

- 3. Bütün uşaqların müvafiq işi var.**

Müəllimin hədəfi uşağın dərslər boyu məşğul olması və gördüyü işinin maraqlı və öyrədici olmasını təmin etməkdir.

- 4. Təlimdə müəllimlər ilə uşaqlar əməkdaşdirlar.** Müəllim təlim ehtiyaclarını qiymətləndirir, təlimdə fasilitatorluq edir və səmərəli dərslər planlaşdırması aparır. Uşaqları təhlil edir və davamlı olaraq sinif haqqında qərarların qəbul olunmasında onların rəyini nəzərə alır. Nəticədə uşaqlar daha müstəqil şagirdlərə çevrilirlər.

Diferensial məzmun

- Uşaqların yeni anlayışları başa düşməsi üçün obyektlərdən istifadə edilir;
- Mətnlər bir neçə oxu səviyyəsində tərtib edilir;

- Mətn materialları ilə işləyən uşaqları dəstəkləmək və cəlb etmək üçün oxu prosesinə sinif yoldaşları cəlb edilir;
- Əlavə təqdimata ehtiyacı olan uşaqlara dərs yenidən başa salınır;
- Müxtəlif şagirdlərə əsas anlayışları aşılamaq üsulları kimi mətn, səs qeydiyyatı aparatları, poster və videolardan istifadə edilir.

Diferensial fəaliyyət

- Müxtəlif çətinlik səviyyələri olan təlim fəaliyyəti qurun (məsələn, variant 1 asandır, variant 2 bir az çətin və variant 3 isə çox çətindir).
- Uşaqların fərqli maraqlarına əsaslanan müxtəlif variantları təmin etməklə fəaliyyəti fərqləndirmək mümkündür. Hər bir fəaliyyətdə müəllim tərəfindən dəstək verilə yaxud şagirdlər bir-birinə dəstək verə bilər.

Diferensial tapşırıqlar

- Əsas təlim məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsində uşaqların iştirak etməsinə imkan yaradın.
- Uşaqları öyrəndiklərini fərqli üsullarla ifadə etməyə təşviq edin.
- Müxtəlif iş üsullarına şərait yaradın (məsələn, tapşırığı bitirmək üçün tək və ya qrupun tərkibində işləmək).
- Tapşırıqları hazırlamaq üçün müxtəlif növ resurslardan istifadəni təmin edin.
- Müxtəlif qiymətləndirmə metodlarından geniş şəkildə istifadə edin.

Sinifdə bütün uşaqların dərsə cəlb olunması, iştirakı və nailiyyət əldə etməsi üçün müxtəlif təlim üsulları var. İnküziv sinif strategiyalarını icra etmək çətin deyil.

6.4. Əsas sinif strategiyaları və adaptasiya

Əsas sinif strategiyaları və adaptasiya: Bütün uşaqlar üçün:

- Dərsin planlaşdırmasını hazırlayın, mövzulara dair fəaliyyətləri planlaşdırın və sonda həyata keçiriləcək təlimi nəzərdən keçirin.
- İstedadlı uşaqlar üçün əlavə fəaliyyətlər hazırlayın.
Universal öyrənmə dizaynından (UÖD) istifadə edin: Dərsdə müxtəlif vasitələrdən - vizual, eşitmə, kinestetik və sairədən istifadəni təmin edin.

- Çevik olun və eyni öyrənmə bacarıqları və nəticələrini araşdırmaq üçün müxtəlif fəaliyyətlər təklif edin.
- Dərstdən öncə uşaqlara öyrənəcəkləri mövzu barədə məlumat verin – təlimdə çətinlikləri olan uşaqlar təkrar izahata ehtiyac duyurlar.
- Uşaqların bir-birilərinə kömək edəcəkləri mühiti yaradaraq ünsiyyət və əməkdaşlıq mədəniyyətini aşılayın.
- Dərs müddətində uşaqlar ilə qarşılıqlı münasibət qurun:
  - ✓ Uşaqları müşahidə edin və onların işlərini yoxlamaq üçün onlarla birlikdə qeydiyyat aparın;
  - ✓ Dərs boyunca başa düşüldüyünüzü yoxlayın.
- Uşaqlardan nə gözlədiyinizi onlara izah edin.
- Əsas anlayışlardan istifadə edin. Uşaqlar istədiyiniz kimi tez başa düşmədikdə səbrli olun. Tapşırıqlara başlamazdan əvvəl təlimatları və izahatları təkrarlayın. Təlimə fokuslanın və hər kəsdən sinifdə çox çalışmalarını və dərsdə öyrənmələrini gözlədiyinizi açıq izah edin.
- Əlilliyi olan uşaqları onlara dəstək ola biləcək uşaqlarla birlikdə qruplaşdırın.
- Tapşırığı bitirmək üçün daha çox vaxta ehtiyacı olan uşaqlara şərait yaradın.

Əsas sinif strategiyaları və adaptasiya: Eşitmə məhdudiyyəti olan uşaqlar üçün:

- Lövhədə yazılanı daha asan anlamaları üçün eşitmə məhdudiyyəti olan uşaqları qabaq partada otuzdurun.
- Oxumada çətinliyi olan uşaqların məlumatı daha yaxşı mənimsəməsi məqsədilə vizual vasitələrdən istifadə edə bilərsiniz. Danışarkən həmin uşağın dodaqlarınızdı gördüyünə əmin olun, onlar dodaqdan oxuyaraq müzakirəyə qoşula bilirlər, üzünüz yazı lövhəsinə tərəf olduqda danışmayın.
- Arxa fondakı səsləri azaldın. Sinfi elə təşkil edin ki, qrup müzakirəsi zamanı eyni anda yalnız bir şagird danışsın.
- Eşitmə məhdudiyyəti olan uşaqların başa düşməsi üçün əyani vasitələrin maksimallaşdırılması üçün otağın yaxşı işıqlandırılmasını təmin edin
- Ünsiyyət zamanı qeyd olunan məlumatların yazılı şəkildə təqdim edilməsini təmin edin. Sinif müzakirələrini və elanları əlavə etmək üçün yazılı materiallar təqdim edin.
- Sinifdə videolardan istifadə edərkən alt-yazıların olmasına diqqət edin.

- Eşitməyən uşaqlarda nitq məhdudiyyətləri ola bilər. Anlaşılmayan sözləri, oxu tapşırıqlarını müzakirə edin.
- Qeydlər apararkən uşaqlara yaşdıları ilə işləməyə icazə verin.
- Məlumatı aydın və sadə şəkildə təqdim edin.
- Daha aydın şəkildə tələffüz edin.

Əsas sinif strategiyaları və adaptasiya: Fiziki məhdudiyyəti olan uşaqlar üçün:

- Sinifdə hərəkət etmək üçün geniş yer təmin edin. Əmin olun ki, fiziki məhdudiyyətli uşaqlar üçün sinfin hər yeri, əyani vəsaitlər, informasiya materialları və təchizatlardan istifadə əlçatandır.
- Əlilliyi olan uşaqların sinfə daxil olması və sinifdən çıxması üçün daha çox vaxt tələb olunduğunu nəzərə alın.
- Qrup işi və yerdəyişmə zamanı sinifdə hərəkət etməsi üçün uşağa kifayət qədər vaxt verin.
- Uşağın yazı çətinliyi varsa, ona qeydləri aparmaqda kömə edə biləcək partnyor seçin. Uşağa məlumatı yazmaq yerinə kompüter, kiçik səsyzan və ya kamera kimi vasitələrlə qeydə almağa icazə verin.
- Uşaq tez yorulursa, tapşırığı bitirmək üçün ona əlavə vaxt verin.

Əsas sinif strategiyaları və adaptasiya: Görmə məhdudiyyəti olan uşaqlar üçün:

- Görmə məhdudiyyəti olan uşaqları yazı lövhəsinə yaxın otuzdurun.
- Sinifdə iri şriftlə çap edilmiş təlim materiallarından istifadə edin.
- Lazım olarsa, diktafona yazılmış mətnlərdən istifadə edin. Şagirdlərə qeydlər aparmaq əvəzinə dərsləri və təlimatları diktafona yazmağa icazə verin.
- Oxumaq və yazmaq üçün uşaqlara daha çox vaxt verin. Şagirdlərə tapşırıqları yerinə yetirmək üçün daha qalın uclu marker və ya yazı alətindən istifadə etməyə icazə verin.
- Yazılı təlimat və ya tapşırıq verdikdə materialın qısa şəkildə və böyük hərflər ilə yazıldığına əmin olun. Uşaqlara sinif qeydlərinin nüsxəsini təqdim edin və onlara iPad və ya tabletlər ilə onları qeydə almağa icazə verin.
- Təlimatları həm şifahi, həm də yazılı təqdim edin. Hər bir ifadəni lövhədə yazıldığı kimi deyın.
- Görmə məhdudiyyəti olan şagirdlərə tapşırıqlarını daha qısa yazılmış variantda təqdim etməyə və ya öyrəndiyini fərqli vasitə ilə nümayiş etdirməyə icazə verin.

- Nəzərə alın ki, görmə məhdudiyəti olan uşaqların vizual vasitələrlə təlim alma ehtimalı azdır və həmin vasitələrdən istifadəsi də az olacaq (məsələn, sinif planını görməsi, saatda vaxtı yoxlaması, təlimat materialları və sinif otağının qaydaları və s. daxil olmaqla divardakı əyani vasitələrin və materialların oxunması).
- Görmə məhdudiyəti olan uşaqlar təlim yerlərində oriyentasiya və səfərbərlikdə köməyə ehtiyac duyacaqlar. Sinif planı, kitabxana, yeməxana və məktəbin digər əsas ərazilərə bələd olması üçün görmə məhdudiyəti olan uşaqlara vaxt verin ki, onu əhatə edən mühit ilə tanış olsun və ətrafda hərəkət edərkən inamlı olsun. Məktəbin planı və məktəbin fəvqəladə hallar üzrə prosedurlarını görmə məhdudiyəti olan uşaq üçün aydınlaşdırın (məs., tualetlər, idman zalı, kitabxana, yeməxana, təlimat otağı, oyun meydançası və s.).
- Görmə məhdudiyəti olan uşaqlar adlar ilə simaları əlaqələndirməyə bilirlər, ona görə də həmin uşaqlara öz sinif yoldaşları ilə tanış olmaq üçün vaxt verin. Məqsədyönlü şəkildə sinif yoldaşları ilə kiçik qruplar və ya fərdi şəkildə tanış ola biləcəkləri fəaliyyət və təcrübələr təşkil edin.

Əsas sinif strategiyaları və adaptasiya: Əqli problemləri olan uşaqlar üçün:

- Təlimatları bir neçə dəfə təkrarlayın.
- Böyük tapşırıqları kiçik parçalara ayırın. Eyni anda yalnız bir mərhələnin təlimatlarını verin. Aydın seçimlər verin.
- Fəaliyyətlərdə mümkün olduğu qədər sadə sözlərdən istifadə edin.
- Dərsi müxtəlif üsullarla təqdim edin (məsələn, əyani, səsli, təcrübi dərslər).
- Dərsin əyani təqdimatını keçirin və iri mətnlərdən ibarət materiallardan istifadə edin.
- Şifahi verilən təlimatlar vasitəsilə yazılı təlimatları möhkəmləndirin.

Əsas sinif startegiyaları və adaptasiya: Ünsiyyət və inteqrasiya problemləri olan uşaqlar üçün (bura əqli problemləri, nitq çətinlikləri və autizm sindromlu uşaqlar daxildir):

- Sadə və konkret dildə danışın.
- Gündəlik nizam-intizam qaydaları tərtib edin.
- Fəaliyyətin bitməsi və digər fəaliyyətin başlaması haqqında məlumat verməyi gündəlik qaydaların bir parçasına çevirin.
- Daha az seçimlər verin. Uşaqdan bir rəng seçməsinə istəyirsinizsə, ona seçməsi üçün iki və ya üç seçim verin.

- Daha dəqiq seçimlər verin və seçimləri açıq saxlamamağa çalışın. “İndi nə etmək istəyirsən?” soruşmaq yerinə “Oxumaq, yoxsa çəkmək istəyirsən?” kimi soruşmaqla siz mütləq daha yaxşı nəticə əldə edəcəksiniz.
- Növbə və sosial məsafə kimi xüsusi sosial qaydaları/bacarıqları öyrədin.
- Təlimatları təkrarlayın və onların aydın olmasını təmin etmək üçün qısa cümlələr qurun.
- Həddindən çox asanlaşdırmayın. Tapşırıq qəliz olarsa, distraktorları (test tapşırıqlarında düzgün cavaba yaxın digər variantların olması) minimuma endirin. Lazım olarsa, fərdi çalışma sahəsi və ya güşəsindən istifadəyə icazə verin. Rəngli divar ekranları bəzi uşaqların fikrini yayındıra, digərləri üçün isə səsə alışmaq çətin ola bilər.

6.5. Yardımçı texnologiyaların istifadəsinə dair ümumi məlumat

Təlim prosesinə cəlb etmək üçün əlilliyi olan bəzi uşaqlar üçün yardımçı texnologiya vasitəsi ilə xüsusi dəstəyin olması tələb olunur. Yardımçı texnologiya əlilliyi olan uşaqlara sinifdə daha yaxşı öyrənməyə kömək etmək üçündür.

Yardımçı texnologiya təhsildə əlilliyi olan uşaqların iştirakına və yanaşmasında olan maneələrin aradan qaldırılmasına kömək edir. Uşaqların müvafiq texnologiya ilə təmin edilməsi onların səfərbəyliyi, ünsiyyət qurmaq bacarığı, eşitməsi və təhsildə iştirakına təsir edir.

Görmə məhdudiyəti olan uşaqlar üçün:

- Ağıllı lövhə kimi interaktiv lövhədən istifadə edin, lövhədə yazılanları oxuya bilmələri üçün görmə məhdudiyəti olan uşaqlar kompüter və ya tabletdən istifadə edə bilərlər.
- Müəyyən məsafədən daha yaxşı görə bilmələri üçün uşaqlara binokl, monokl və ya böyüdücü cihazlardan istifadə etməyə icazə verin.
- Power Point təqdimatları hazırlayarkən Arial kimi sadə şrift seçin və minimum şrift ölçüsü 24-dən istifadə edin. Animasiya və keçidlərdən az istifadə edin.
- Ehtiyac duyan uşaqlar üçün Brayl şriftindən istifadə edin.
- Kompüterdə şifahi təsvir proqramlarından istifadə edin.

Eşitmə məhdudiyəti olan uşaqlar üçün:

- Nitqi mətnə çevirən funksiyaya malik kompüterlərdən istifadə edin.
- Elanlar üçün əyani vasitələr və sinifdə göstərilən videolarda titrları təmin edin.
- Əlavə əyani vasitələrdən istifadə edin (məs., proyektor, ağ lövhə, qrafiklər, lüğət, mühazirə planları və s.)

- Uşaqdan şəxsi eşitmə cihazından istifadə etməsini xahiş edin.

Fiziki məhdudiyəti olan uşaqlar:

- Fiziki əlilliyi olan uşaqların kompüterdən istifadəsinə yardım üçün hazırlanmış alternativ cihazlardan istifadə edin (məs., sensor ekranlar, dəyişdirilmiş klaviatura, əyləncəli idarəedici çubuqlar və s.). Yazmaqda çətinliyi olan uşaqlar üçün kompüter, yardımçı proqram təminatı, qeydə alan cihazları təmin edin.
- Sınıf fəaliyyətlərinə və imtahanlara verilən cavabları lentə almaq üçün danışılanı mətnə çevirən proqram təminatından istifadə edin.
- Yazmağı asanlaşdırma bilən qələm tutacaqları və ya ergonomik dizaynı qələmləri təmin edin. Yazı alətlərini yaxşı tutmaqda çətinlik çəkən uşaqlar üçün qalın yazı alətlərindən istifadə etmək asandır.

Əqli əlilliyi olan uşaqlar üçün:

- Uşağa mətni oxumaq yerinə audio qeydlərə qulaq asmağa icazə verin.
- Dərsi yalnız oxu kitabları vasitəsilə deyil, həmçinin audio kitablar, kinolar və digər media vasitələri ilə keçin.
- Tapşırıqlar üçün elektron imla yoxlamasından istifadə edin.
- Sınıfdə qeydiyyat aparmaq və ya cavab vermək üçün kompüterdən istifadə edin.
- Tablet və ya iPadlardan istifadə edin.

6.6. Təlim prosesində istifadə etmək üçün əyani vəsaitlərin hazırlanması və istifadəsi

Dərs planlaşdırmasının mühüm hissəsi istifadə edəcəyiniz vasitələri planlaşdırmaqdır. Bu vasitələr dərsə uyğun və sınıfdə uşaqlar üçün əlçatan olmalıdır. Müəllimləri ətrafda asanlıqla tapılan, təkrar emal oluna bilən və təbii materiallardan istifadə edərək öz şəxsi materiallarını hazırlamağa və yaradıcı olmağa sövq etmək lazımdır.

Təlim prosesində istifadə üçün əyani vəsaitlərin hazırlanmasının tələbləri var.

“Yaxşı” və inklüziv təlim vasitəsi:

- İnteraktiv vəsait (şagirdin üzərində işləyə bildiyi vəsait);
- Aydın görünən;
- Cəlbedici, rəngli və ya qalın şriftlə yazılan;
- Təhlükəsiz şəkildə uşaqların tutacağı və ya toxuna biləcəyi ölçüdə;

- Dözümlü və asan təmir oluna biləcək möhkəm materiallardan hazırlanmış;
- Yalnız müvafiq məlumat və ya detallardan ibarət;
- İstifadəsi əyləncəli;
- Dərsin məqsədlərinə müvafiq;
- Yerli və tullantı materiallarından hazırlanmış;
- Bir dəfədən çox istifadə edilə bilən olmalıdır.

Resursların saxlanması və idarə edilməsi

- Resurslar müəllimlər otağı, kitabxana, direktorun otağı və s. kimi yerlərdə saxlanıla bilər.
- Müəllimlər əşyanı götürə, qeyd kitabçasında bunu qeyd edə və bitirdikdən sonra yerinə qaytarıb qoya bilərlər.
- Materialların qeydə alınmasını, təşkil edilməsini və nömrələnməsini hər hansı bir müəllim öz öhdəliyinə götürə bilər. Bu vəzifə yarımillik və ya illik növbəli ola bilər.

Yaşca böyük uşaqlar da materialların təşkili və idarə edilməsində köməklik göstərə bilərlər. Bu, onlara faydalı bacarıqlar aşılamağa kömək edəcək.

Mövzu 7. İNKLÜZİV SİNİFLƏRDƏ QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Dünya miqyasında və Azərbaycanda bir çox müəllimlər qiymətləndirmənin alternativ üsullarından xəbərdar olmadığından siniflərdə uşaqların biliklərinin qiymətləndirilməsi üçün əsasən ənənəvi strategiyalardan istifadə edir. Ənənəvi qiymətləndirmə strategiyalarında uşaqlar adətən çox vaxt çətin mətnləri əzbərləməli, eləcə də ildə iki və ya daha çox dəfə yazılı və ya şifahi sınaqlar vasitəsilə yaddaşlarında nə qaldığını nümayiş etdirməlidir. Bu yanaşma uşaqların əksəriyyəti üçün baryerlər yaradır.

Ənənəvi qiymətləndirmə strategiyaları uşaqlara öyrəndiklərini nümayiş etdirməyə imkan vermir. Bəzi uşaqlar nəzərdə tutulan bilik hədəflərini doğrultsa da, bunu standart yazılı sınaqlarda ifadə etməkdə çətinliklərlə üzləşir.

Şagirdin qiymətləndirilməsi nə deməkdir?

Şagirdin qiymətləndirilməsi təhsil qərarlarının qəbul edilməsi üçün öyrənənin nailiyyətləri barədə məlumatların toplanması prosesidir.

Şagirdləri nə üçün qiymətləndiririk?

Qiymətləndirmə həm müəllim, həm də şagirdləri təlim prosesinə dair məlumatlarla təmin edir. Bu məlumatlar həm təlim, həm də öyrənmə prosesinin keyfiyyətinin təkmilləşdirilməsində

istifadə edilir. Davamlı qiymətləndirmə aşağıda göstərilən müxtəlif hallarda istifadə edilə biləcək zəngin məlumat toplusunu təmin edir:

- Müəllimin özünütəhlili: Bütün şagirdlər nəzərdə tutulan biliklərə yiyələne bilirlərmi? Dərs planı nəzərdə tutulan təlim nəticələrini dəstəkləyirmi? Kim üçün nə yaxşıdır və nə yaxşı deyil? Fənni tədris etmək üçün daha yaxşı üsul varmı?
- Şagirdin özünütəhlili: Mən necə öyrənirəm və ya qavrayıram? Daha nələri öyrənmək istəyirəm? Buna necə nail ola bilərəm?
- Valideynlərlə ünsiyyət: Şagird məktəbdə necə öyrənir? Şagird evdə necə öyrənir? Məktəb, şagird və müəllimlərin gözləntiləri nədir? Evdə öyrənməni məktəbdə öyrənmə ilə necə əlaqələndirə bilərik?
- Nailiyyətlərin qiymətləndirilməsi: Şagird qarşısına qoyulan təlim nailiyyətlərini nə dərəcədə yerinə yetirib? Şagirdin bu təlim nailiyyətlərini əldə etməsini dəstəkləyən müvafiq metodlar hansılardır?

İnklüziv qiymətləndirmə nədir?

İnklüziv qiymətləndirmə inklüziv təhsilin təməlinə duran prinsiplər və fəlsəfəni dəstəkləyir. Bu yanaşma şagirdlərin biliklərə yiyələnmə imkanlarının genişləndirilməsi ilə yanaşı, öyrənənlərin fərdi müxtəlifliyini də nəzərə alaraq təhsilin keyfiyyətinin təkmilləşdirilməsinə öz töhfəsini verir. İnklüziv qiymətləndirmədə istifadə edilən strategiyalar və toplanan məlumatlar yalnız seçim, attestasiya, hesabatvermə və ya müqayisə kimi “ənənəvi” məqsədlərlə istifadə edilmir, həmçinin təhsilin bütün səviyyələrində nailiyyətlər və bərabərliyin artırılmasını təmin edir.

İnklüziv qiymətləndirmənin əsas elementlərinə daxildir:

- Bütün qiymətləndirmələr başa düşülən və əlaqələndirilmiş olur, öyrənmə prosesini məlumatlandırmaq və təşviq etmək məqsədini rəhbər tutur;
- Şagirdlərin əldə etdiyi bilikləri müəyyənləşdirmək üçün onlar qiymətləndirmə prosedurlarına cəlb edirlər;
- Həm summativ, həm də formativ qiymətləndirmə yanaşmaları daxildir;
- Qiymətləndirmədə innovasiyaların edilməsi dəstəklənir;
- Tədqiqat, nəzəriyyə və təcrübə inklüziv qiymətləndirməni koordinasiya edir və dəstəkləyir.

7.1. Qiymətləndirmənin növləri

Ənənəvi qiymətləndirmə strategiyaları uşaqlara öyrəndiklərini nümayiş etdirməyə imkan vermir. Bəzi uşaqlar nəzərdə tutulan bilik hədəflərini doğrultsa da, bunu standart yazılı sınaqlarda ifadə etməkdə çətinliklərlə üzləşir.

Müntəzəm qiymətləndirmə strategiyalarına dəyişikliklərin edilməsindən başqa inklüziv müəllimlər, ənənəvi qiymətləndirmə strategiyalarını innovativ qiymətləndirmə strategiyaları ilə birləşdirirlər. Bu, davamlı qiymətləndirmə adlandırılır. Formativ qiymətləndirmə müəllimləri öyrənilənləri şagirdlərin necə qavramasına dair cari informasiya ilə təmin edir. Bu da nəticə etibarilə müəllimlərin hər kəsin öyrənməsini təmin etmək üçün təcrübələrini daimi olaraq tənzimləmələrinə şərait yaradır.

Qiymətləndirmə növləri:

- Diaqnostik;
- Formativ;
- Summativ.

Diaqnostik qiymətləndirmə tədris ilinin əvvəlində (ibtidai siniflərdə II yarımildən tez olmayaraq), uşaq sinfini və ya məktəbi dəyişdikdə və digər bu kimi hallarda uşağın biliyinin ilkin qiymətləndirməsi məqsədi ilə aparılır.

Formativ qiymətləndirmənin 2 hədəfi var.

1. Öyrənmə üçün qiymətləndirmə hədəfi

Öyrənmə üçün qiymətləndirmə hədəfinə uyğun olaraq,

Formativ qiymətləndirmənin məqsədi:

- Şagirdlərin öyrənməsi və təkmilləşməsinə kömək etmək;
- Şagirdlərin qarşısına qoyulan biliklərə yiyələnmə hədəflərinə nail olmasına dəstək olmaqdır.

Formativ qiymətləndirmə əks-əlaqə, motivasiya, rəhbərlik, öyrənməyə dəstəyə fokuslanır.

Formativ qiymətləndirmə, nə vaxt ehtiyac olarsa, təlim prosesi zamanı aparıla bilər.

Formativ qiymətləndirmədə müəllimin rolu:

- Problem və öyrənmə ehtiyaclarınının təhlili;
- Əks-əlaqənin təmin edilməsi;
- Nəzərdə tutulan nəticə və standartların müəyyən edilməsi;

- Təkmilləşmə üzrə məsləhətlər;
- Motivasiyanın artırılmasından ibarətdir.

2. Öyrənmə qismində qiymətləndirmə hədəfi

Öyrənmə qismində qiymətləndirmə hədəfinə uyğun olaraq

Formativ qiymətləndirmənin məqsədi:

- Öyrənmək üçün öyrənmə;
- Şagirdlərə öz öyrənmə proseslərinə nəzarət etmənin öyrədilməsidir.

Formativ qiymətləndirmə özü və yaşadları tərəfindən qiymətləndirmə, əks etdirmə, şagirdlərin öz hədəflərini müəyyən etməsi, öyrənmək üçün məsuliyyətin stimullaşdırılmasına fokuslanır.

Formativ qiymətləndirmə təlim prosesi zamanı aparılır.

Formativ qiymətləndirmədə müəllimin rolu:

- Özünüqiymətləndirmə üzrə model və təlim bacarıqları;
- Öyrənmə prosesinin monitorinqi və qeyri-müəyyənlik halları ilə mübarizə aparmaq üçün rəhbərlik etməkdən ibarətdir.

Summativ qiymətləndirmənin hədəfi öyrənilənlərin qiymətləndirilməsidir.

Summativ qiymətləndirmənin **məqsədi:**

- Səriştəni ölçmək və göstərmək;
- Məktəb rəhbərliyi, hökumət və cəmiyyət qarşısında cavabdehlik;
- Qiymət müəyyənləşdirmək .

Summativ qiymətləndirmə seleksiya, qiymətləndirmə, attestasiya, nailiyyətlər, peşəkar tanınma, standartların saxlanmasına **fokuslanır**.

Summativ qiymətləndirmə bölmə və ya proqramın sonunda aralıq və yekun imtahanla həyata keçirilir.

Summativ qiymətləndirmədə müəllimin rolu şagirdlərin qarşısına qoyulan biliklərə yiyələnmə hədəflərinə və standartlarına nail olmasına dair mühakimə yürütmək və qiymətlərin verilməsindən ibarətdir.

İnklüziv qiymətləndirmədə xüsusi təhsil üzrə mütəxəssisin rolu:

- Dərslərin planlaşdırılması, eləcə də əlilliyi olan uşaqlar və ya uşaqlar qrupu üçün müvafiq tədris hədəfləri və nəticələrinin müəyyən edilməsində ümumtəhsil müəllimlərinə dəstək.
- Dərs planında fərqli tədris nəticələrinin necə əldə edilə biləcəyinə dair təkliflərin verilməsi.

- Bütün uşaqlar üçün əlçatan ola biləcək qiymətləndirmə strategiyasının hazırlanmasında ümumtəhsil müəllimlərinə dəstək.
- Hər kəsin iştirakını təmin edə biləcək sınaq və imtahanların nizamlanmasında ümumtəhsil müəllimlərinə dəstək.
- Bütün uşaqların onların qarşısında qoyulan tədris hədəfləri istiqamətində nəliyyətlər əldə etməsinə nəzarət etmək məqsədilə şagirdlərin qiymətləndirmə nəticələrini müzakirə etmək üçün ümumtəhsil müəllimlərlə müntəzəm olaraq görüşlərin keçirilməsi.
- Şagirdlərin qiymətləndirmə nəticələrinə əsaslanaraq bütün uşaqlar üçün təlim və tədrisin təkmilləşdirilməsi yollarının ümumtəhsil müəllimlərlə müzakirəsi.
- Lazım gələrsə, müxtəlif sahələrdən olan mütəxəssislər (məsələn, psixoloq, ümumi profilli müəllim, fizioterapevt, sosial işçi, profpatoloq) dəstək qrupu formalaşdırmalıdır. Onlar qarşılarına ümumi məqsəd qoyaraq şagird, onun ailəsi və sinif müəllimləri ilə birlikdə bütün qrup ilə işə cəlb olunmaqla qarşılıqlı əməkdaşlıq çərçivəsində çalışmalıdır.
- Qiymətləndirmə əməkdaşlıq və çoxşaxəli iş prinsiplərinə əsaslanmalıdır. Bütün şagirdlərin ehtiyaclarını qarşılıyacaq müxtəlifliyin əldə edilməsinin ən yaxşı yolu inklüziv təhsilə cəlb olunan bütün iştirakçıların qarşılıqlı əməkdaşlığı və ümumi tədris təcrübəsinin əldə edilməsinə yönəlmiş inklüziv prosesin dəstəklənməsidir. Qiymətləndirmə bu ümumi tədris prosesinə yardım etməlidir.

7.2. Qiymətləndirmə növlərinin təsirləri

Bəzi müəllimlər ənənəvi qiymətləndirmə strategiyalarının (summativ, sessiyanın və ya ilin sonunda olan yazılı və standartlaşdırılmış sınaqlar) təlimə, kurikulumuna və şagirdlərə mənfi təsir etdiyini düşünürlər.

Təlimə mənfi təsir	Ənənəvi testlər və imtahanlar şagirdlərin nəyi xatırladığını açıqlasa da, təlimin əsas məqsədini, mənasını və faydasını üzə çıxarmır. Bu cür qiymətləndirmə çox dar çərçivədə akademik bilikləri qiymətləndirilir, şagirdlər qısa imtahan dövründə etdiklərinə görə qiymət alırlar və verilən qiymət şagirdin nəyi bacardığını və nəyi bacarmadığını əks etdirmir.
Kurikulumuna mənfi	İmtahan işin məlumatları xatırlama və mexaniki əzbərləmə

təsir	üzərində qurulduğunu vurğulayır. Nəticədə müəllimləri daha geniş və yüksək səviyyəli dərslər deməyə cəsarətləndirmək əvəzinə, uşaqlara sadəcə dar çərçivəli test etmə bacarığını aşılamağa yönəldirlər. Şagirdlər nəzərdə tutulan təlim hədəflərinə nail olmadan onlara imtahanları uğurla keçməkdə kömək edəcək strategiyalar hazırlayırlar.
Müəllimlərə mənfi təsir	Test nəticələrinin məktəbləri təsvir və mühakimə etməkdə əsas mənbə olduğu üçün müəllimlər arasında "test sevir" təlim proqramı ictimai utanc və təhqirdən yayınma üçün bir vasitəyə çevrilmişdir. Nəticədə bir çox müəllimlər test nəticələrini yüksəltmək üçün hətta mübahisəli vasitələrdən də istifadə edir.
Şagirdlərə mənfi təsir	Bu cür qiymətləndirmə prosesinin arzuolunmayan təsirlərindən biri də şagirdləri kateqoriyalara ayırmaqdır. Bu isə şüuraltında şagirdin nailiyyətlərinin məhdudlaşmasına səbəb olur. Müəllimin uşaqdan gözləntiləri az olması şagirdlər arasında özünəinamsızlıq hallarına gətirib çıxarır. Bütün şagirdləri daha çox işləməyə və öyrənməyə təşviq etmək əvəzinə, bu mühit onları ruhdan sala və sistemdən kənarlaşmalarına yol açmağa bilər.

7.3. Qiymətləndirmə meyarları

Qiymətləndirmə meyarları müəllim və ya şagirdlərin özləri tərəfindən təlimin qiymətləndirilməsi üçün vasitədir. Sözügedən meyarlar təlimi dəstəkləyərək qiymətləndirmə standartlarını konkretləşdirir. İnküziv siniflərdə qiymətləndirmə meyarları şagirdin fərdi təlim hədəflərinə uyğunlaşdırılmalıdır.

Qiymətləndirmə meyarları əsas üç elementdən ibarətdir:

- Təlimin məqsədini şərh edən (izah edən) meyarlar toplusu;
- Ən yüksək və ən aşağı səviyyələr arasındakı diapazon;
- Hər səviyyəni qeyd edən təsvirlər.

Riyaziyyat üzrə qiymətləndirmə meyarına dair nümunə

Kateqoriya	4	3	2	1
Tamamlama	Mən bütün işləri tamamladım.	Mən işlərin çox hissəsini tamamladım.	Mən işlərin bəzilərini tamamladım.	Mən işlərin yalnız kiçik bir hissəsini tamamladım.
Səylər	Mən bütün işləri tamamlamağa çalışdım.	Mən bütün işlərin çox hissəsini tamamlamağa çalışdım.	Mən işlərin bəzilərini tamamlamağa çalışdım.	Mən işlərin yalnız kiçik bir hissəsini tamamlamağa çalışdım.
Anlama	Mən məsələni bütünlüklə anladım və həll etdim.	Mən məsələni, demək olar ki, anladım və həll etdim.	Mən məsələnin bir hissəsini anladım, lakin onu həll edə bilmədim.	Mən məsələni anlamadım.
Əsaslandırma	Məsələni həll etmək üçün yaxşı planım var və onu izah edə bilərəm.	Məsələni həll etmək üçün planım var və demək olar ki, onu izah edə bilərəm.	Məsələnin bir hissəsini həll etmək üçün planım var, lakin köməyə ehtiyacım var.	Məsələni necə həll edəcəyimi bilmirəm.
İzahat	Riyazi düşüncələrimi izah etmək üçün aydın şəkildə sözlər, rəqəmlər, şəkillər və ya qrafiklərdən istifadə edə	Məsələni necə həll etdiyimi göstərmək üçün sözlər, rəqəmlər, şəkillər və ya qrafiklərdən istifadə etdim.	Bəzi etdiklərimi izah etmək üçün sözlər, rəqəmlər, şəkillər və ya qrafiklərdən istifadə	Məsələni və ya həllini necə izah edəcəyimi bilmirəm.

	bilirəm.		etməyə çalışdım.	
Dəqiqlik	Cavabımın düzgün olmasına əminəm.	Zənnimcə, cavabım düzgündür.	Deyəsən, cavabım düzgün deyil.	Cavabımın düzgün və ya səhv olmasını bilmirəm.

7.4. Qiymətləndirmə üsulları

İnklüziv siniflərdə tətbiq oluna biləcək bəzi qiymətləndirmə üsulları:

- Müşahidələr;
- Açıq suallar;
- Yoxlama işləri;
- İş portfoliosu;
- Biliklərə yiyələnməyə dair qeydlər;
- Şagird özünüqiymətləndirməsi;
- Yaşadılar tərəfindən (eyni-səviyyəli) qiymətləndirmə;

Nə?	Necə?
Müşahidələr	Uşaqların fəaliyyətlərinə dair dəqiq və qərəzsiz qeydiyyat aparılır.
Açıq suallar	Uşağın özünü ifadə etmək qabiliyyəti və konkret vəziyyətdə necə davranacağını qiymətləndirmək üçün fəaliyyətlər zamanı açıq suallar verilir.
Yoxlama işləri	Faydalı təlim imkanlarının təmin edilməsi üçün uşağın artıq nəyi bildiyini və nə edə biləcəyini aşkar etmək üçün qısa şifahi və yazılı sınaqlar. Bura sual-cavablar, yoxlama sualları və ya sinif testləri daxil edilir.
Portfolio	Portfoliyoya uşağın yerinə yetirdiyi tapşırıqlardan nümunələr daxildir (yazılı nümunələr – inşalar, hekayələr və hesabatlar; illüstrasiyalar – şəkillər,

	<p>xəritələr, diaqramlar, riyazi cədvəllər və s.). Həmçinin uşaqların sinif şurasında öhdəçiliklər götürmək kimi qeyri-dərs fəaliyyətləri də qeyd edilə bilər. Portfolio uşağın nəyi və necə öyrəndiyini göstərir. Burada əsas diqqət nailiyyətlər üzərində cəmlənir. Məsələn, uşaq portfolioda nəyi qeyd etməyə qərar verə bilər. Habelə portfolio uşağın müəyyən zaman kəsiyində nailiyyətlərini qiymətləndirmək üçün istifadə edilə bilər (uşaqların nəticələrinin bir-biri ilə müqayisə edilməsinin əvəzinə). Portfolio təlim-təlim nailiyyətləri üzrə uşaq və valideynlər ilə müzakirələrin aparılması üçün əsas kimi çıxış edir.</p>
<p>Biliklərə yiyələnməyə dair qeydlər</p>	<p>Eynilə portfolio kimi uşağın biliklərə yiyələnməsini əks etdirən yazılı sənədlər və şəkilləri izah edən qiymətləndirmə formasıdır. Bu üsulda diqqət səhv və ya zəif nöqtələr üzərində cəmlənmir. Burada təlim çox zaman hər bir uşaq üçün fərdi şəkildə olmaqla müxtəlif yollarla həyata keçirilir. Uşaqlar və valideynlər adətən uşağın təlim prosesinin sənədləşdirilməsinə cəlb edilir.</p>
<p>Şagird özünüqiymətləndirməsi</p>	<p>Əsas məqsəd şagirdlərin özünü mühakimə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsidir. Özünüqiymətləndirmə biliklərə yiyələnmə prosesi üzərində sahiblik hissini gücləndirərək şagird tərəfindən daha çox "sərmayə" qoyuluşuna səbəb olur.</p>
<p>Yaşlılar tərəfindən (eyni-səviyyəli) qiymətləndirmə</p>	<p>Yaşlılar tərəfindən qiymətləndirmə birgə öyrənmə texnikasının bir növü olmaqla şagirdlərin öz yaşlılarının işlərini qiymətləndirməsi, eləcə də öz işlərinin yaşlıları tərəfindən yoxlanmasından ibarətdir. Özünüqiymətləndirmə kimi yaşlılar tərəfindən qiymətləndirmə də biliklərə yiyələnmə üzərində sahiblik hissini gücləndirərək şagirdlərin bir-biri ilə</p>

	təcrübə mübadiləsinə söykənən öyrənmə prosesinə əsaslanır. Şagirdlərin bir-birinə konstruktiv tənqidlərini bildirməsini dəstəkləmək və eyni zamanda prosesə yaxından nəzarət edərək konfliktlərin yaranmasının qarşısını almaq çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.
--	---

7.5. Qiymətləndirmə prosedurlarının hazırlanması

Variant A:

Qiymətləndirmə üsullarının siyahısı	Siz artıq bu üsullardan istifadə etmişiniz?	Sınıfdə bu üsulun yoxlanılması üçün sizə nə kömək edəcək?	Bu üsul inklüziv siniflərdə biliklərə yiyələnmə prosesini necə dəstəkləyir?

Variant B:

Qiymətləndirmə üsullarının siyahısı	Bu üsul adi halda Azərbaycanda	Bu qiymətləndirmə üsulunun	Bu üsul inklüziv siniflərdə biliklərə yiyələnmə prosesini

	istifadə olunurmu?	üstünlükləri nədir?	necə dəstəkləyir?

7.6. Qiymətləndirmə strategiyaları (Dərs planı)

Təlim hədəfi	Qiymətləndirmə üsulu	Məqsəd (Nə üçün bu üsulu seçdiniz? Məlumatları necə istifadə edəcəksiniz?)	Uyğunlaşmalar (Hər kəs bərabər şəkildə bu üsuldən faydalana biləcəkmi? Hansı uyğunlaşmalara ehtiyac duyulur?)	Hazırlıq (Bu üsulu tətbiq etmək üçün nəyin hazırlanmasına ehtiyac var? Hansı dəstəyə ehtiyac var?)

Uzunmüddətli qiymətləndirmə strategiyası

Hal-hazırda hansı qiymətləndirmə üsulları və strategiyalarından istifadə olunur?	İnklüziv və formativ qiymətləndirmə istiqamətində addımlamaq üçün hansı dəyişikliklər mümkündür?				Bu dəyişiklik nə üçün lazımdır?
	Gündəlik qiymətləndirmədə dəyişikliklər	Həftəlik qiymətləndirmədə dəyişikliklər	Yarımillik qiymətləndirmədə dəyişikliklər	İllik qiymətləndirmədə dəyişikliklər	

Mövzu 8. ƏMƏKDAŞLIQ

İnklüziv təhsil digər sahələrdən təcrid olunmuş şəkildə baş vermir. Hər hansı məktəbi inklüziv məktəbə çevirmək üçün müəllimlər, məktəb rəhbərləri və icma birlikdə mürəkkəb bir yol qət edir. Müəllimlərin ən yaxşı öyrəndiyi mühit onlara dəstək verən, inam və paylaşma mədəniyyətinin olduğu və birlikdə öyrəndikləri münbit mühitdir. Müəllimlər onlara kifayət qədər dəstək göstərildiyini bildikləri zaman, yeni tədris strategiyalarını təcrübədən keçirməyə daha həvəsli olurlar və tədris və öyrənmə prosesinin təkmilləşdirilməsində, bununla da təhsilalanların təlim nəticələrinin yaxşılaşdırılmasında daha fəal iştirak edirlər. Məktəblərdə müəllimlərin təlim icmalarının yaradılması əməkdaşlıq mədəniyyətinin yaradılmasına stimül verə bilər.

İnklüziv məktəbin təkmilləşdirilməsi üçün müəllimlər arasında əməkdaşlıq

Öyrənmə sosial fəaliyyətdir. Müəllimlərin öyrənməsi üçün ən yaxşı vasitə əməkdaşlıq və iş yerində öyrənməkdir. Öyrənmə prosesi o zaman daha effektiv olur ki, müəllimlər real həyatda yaşadıkları təcrübələri və çətinlikləri bir-biri ilə bölüşür və həll yollarını birgə formalaşdırırlar. İş yerində öyrənmə müəllimlərə öyrəndiklərini dərhal təcrübədən keçirmək imkanı verir.

8.1 İnklüziv məktəbin təkmilləşdirilməsi üçün müəllimlər arasında əməkdaşlıq – Peşəkar Təlim İcmaları (PTİ) – (metodbirləşmələr)

Müəllimlər inklüziv təhsili tətbiq edə bilmək üçün praktiki dəstəyə ehtiyac duyur. Bunu təmin etmək üçün peşəkar təlim icmaları yaradılmalıdır. **Peşəkar Təlim İcmaları, yeni metodbirləşmələr** şagirdlərin nailiyyətlərini yüksəltmək üçün davamlı olaraq müəllimlərin fəaliyyətini birgə tədqiq edirlər.

PTİ-nin əsas prinsipləri:

1. Şagirdlərin öyrənməsini təmin etmək

Peşəkar təlim icması praktiki tətbiq etməyə və özünüqiymətləndirməyə şərait yaradan davamlı refleksiya prosesinə cəlb olunur. O, müəllimlərin təlim və öyrənmə prosesi barədə refleksiya etməsi üçün platforma kimi çıxış edir. Müəllimlər qarşıya çıxan problemlərə birgə baxır, həll edir və öyrəndiklərini dərhal sinif otağında təcrübədən keçirirlər. Peşəkar təlim icmasının əsas məqsədi “şagirdlərin sadəcə dərstdə iştirakını deyil, öyrənməsini təmin etmək”dir. PTİ hər bir şagirdin öyrənməsini təmin etmək öhdəliyini üzərinə götürür və aşağıdakı kimi vacib suallara cavab axtarır:

- Biz hər bir şagirdin nəyi öyrənməyini istəyirik?
- Hər bir şagirdin bunu öyrəndiyini necə biləcəyik?
- Şagird öyrənmədə çətinlik çəkəndə biz hansı tədbirləri görəcəyik?

2. Hər kəsin öyrənməsinə yönələn əməkdaşlıq mədəniyyəti

Müəllimlər çox zaman qapılarını bağlayıb təcrid olunmuş şəraitdə işləməyə öyrəşiblər. Uğurlu Peşəkar Təlim İcması güclü əməkdaşlıq mədəniyyətinə malik olur. Əməkdaşlıq üçün inam tələb olunur. PTİ-nin bütün üzvləri üçün rahat mühit yaratmaq və onlara hörmət etmək

vacibdir. Bu, səmimi və məhsuldar müzakirələrə şərait yaradan, açıq, qayğıkeş və müsbət mühitə imkan yaradır. Əməkdaşlıq nəticəyə çatmaq üçün bir vasitədir, özü nəticə deyil. PTİ kontekstində əməkdaşlıq dedikdə, müəllimlərin öz təlim praktikasına şagirdlər, heyət və məktəb üçün daha yaxşı nəticələr əldə etməyə imkan verən dəyişikliklər etmək üçün birgə çalışdığı sistemli proses nəzərdə tutulur.

3. Diqqəti nəticələrə yönəltmək

PTİ-nin məqsədi diqqəti şagirdlərin öyrənməsinə yönəltməkdir. PTİ-lərin səmərəliliyi şagird nailiyyəti ilə ölçülür. PTİ-nin hər bir üzvünün irəliləyişi müntəzəm monitorinq etməklə təlim nəticələrinin cari səviyyəsinin yaxşılaşdırılması məqsədini güdür. Nəticələrə bu cür köklənmə məktəbin və rayonun təhsil məqsədləri ilə uzlaşan, ölçülə bilən məqsədlərin qoyulmasına gətirib çıxarır. Onlar həm də bir-birindən öyrənmək, fərdi təlim fəaliyyətlərindəki güclü və zəif cəhətləri aşkar etmək üçün nəticələri incələyirlər. Ən əsası, qiymətləndirmələr öyrənmək üçün əlavə vaxta və dəstəyə ehtiyacı olan **şagirdləri** müəyyən etmək üçün istifadə edilir. PTİ bu prinsiplərə sadıq olarsa, bütün üzvlərin (müəllimlərin) yerli (məktəb əsaslı) təlim prosesində iştirakını təmin etmək üçün müvafiq strukturlar yaradırlar. PTİ-nin və təlim mədəniyyətinin dayanıqlılığını qorumaq üçün bütün məktəbin, o cümlədən məktəb rəhbərliyinin prosesə cəlb olunması vacibdir. Bunlar peşəkar təlim icmasının yaradılması üçün əsas elementlərdir.

Formal struktur vacibdir. PTİ-lər birlikdə çalışmaq üçün protokollar yaradır, təlim sessiyaları üçün müntəzəm qrafik barədə razılığa gəlirlər.

PTİ görüşlərinin əsas mövzuları şagirdlərin təliminə yönəlir və davamlı refleksiya ilə məşğul olur. Müəllimlər birlikdə sinifdəki hər hansı problemi təhlil edir, strategiyalar yaradır və onu dərhal təcrübədən keçirir, nəyin uğurlu, nəyin uğursuz alındığını qiymətləndirir. Prosesdə müəllim sərəfəsi inkişaf edir, bu, təlim nəticələrinin yaxşılaşmasına gətirib çıxarır.

İnklüziv siniflərin yaradılması üçün müəllimlər öz potensiallarını artırmalıdırlar. PTİ-lər müəllimlərin malik olduğu təcrübə və bilikləri təkmilləşdirir. Təlim və öyrənmə ilə bağlı məsələlərin həll yolları müəllimlərin gündəlik təcrübələrində və üzləşdikləri çətinliklərdədir. Müəllimlər arasında əməkdaşlıq fikirlərin və təlim strategiyalarının mübadiləsinə imkan verir. Müəllimlər bir-birilərindən yeni biliklər əldə edir və sinifdə üzləşdikləri çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün öz sərəfələrini birlikdə artırirlər.

8.2. Müəllimlər arasında əməkdaşlıq modelləri

Bu modellər müəllimlər arasındakı əməkdaşlığa şərait yaradır və davamlı peşəkar inkişafa töhfə verir. Bu modellərin uğurlu olmasının səbəbləri:

- Onlar müəllimə köklənir, müəllimlərin hansı mərhələdə olduqlarını müəyyən etməklə başlayırlar. Əməkdaşlıq və peşəkar inkişafa yönəlməsi səriştənin artırılmasında fərdi ehtiyaclara uyğundur. Onlar modelləşdirmə, nəzarət, mentorluq üçün imkanlar yaradır.
- Onlar peşəkar təlim icmalarının yaradılması və öyrənmə ənənəsinin qorunub saxlanılmasına töhfə verir.
- Onlar təlimin əsas prinsiplərinə (şagirlər necə öyrənir, dərslər öyrənmə üzərində qurulur və dərslərin keçirilməsində ən yaxşı yanaşmalar) yönəlir.
- Onlar aktivdir və fəaliyyətə yönəlir.
- Onlar yüksək səviyyədə planlaşdırılan və təkrarlanan proseslərdir. Onlar müəllimlər arasında əməkdaşlığı qoruyub saxlamaqla davamlı peşəkar inkişafı nəticələnilir.
- Onlar məktəb və iş əsaslıdır, bu da dərhal rəy almağa, yeni bilik və bacarıqları tətbiq etməyə imkan verir.

Müəllimlər arasında əməkdaşlıq modelləri

1. Dərsin birgə tərtibatı

Bu modelə bəzən kurikulumun birgə planlaşdırılması, birgə dərs planlaşdırması, dərs tədqiqi və s. də deyilir.

Dərsin birgə tərtibatı modelində müəllimlər bir dərsi birlikdə planlaşdırır və ya təkmilləşdirir, onu sinifdə sınaqdan keçirir, müşahidə, dəyişikliklər edir və dərsin şagirdin öyrənməsinə təsirini müəyyən etmək üçün məlumatlar toplayırlar. Bu, bir neçə ay müddətində baş verir. Birgə dərs tərtibatı zamanı hər hansı bir müəllim müəyyən yanaşma əsasında (məsələn, didaktik metod və ya oxunulanların başa düşülməsi strategiyası) dərs və ya silsilə dərslərin planlaşdırılmasında bir müəllim və ya bir qrup müəllimlə işləyir.

Dərsin tərtibatı təlimin əsas elementlərini – məzmun, qiymətləndirmə və qarşılıqlı fəaliyyəti əhatə edir. Dərsin peşəkar inkişaf ekspertinin bələdçiliyi altında bir qrup həmkarla birlikdə planlaşdırılması çox zəngin təcrübə ola bilər. O, təlim və öyrənmə ilə bağlı müzakirəyə şərait yaradır, nəzəriyyəni təcrübə ilə əlaqələndirir, praktiki fəaliyyəti və refleksiyanı təşviq edir, müəllimlərin diqqətini konkret məsələlərə (materialların hazırlanması, qruplaşdırma, təlim nəticələrinin planlaşdırılması, nəticələrin təlimat və qiymətləndirmə ilə uzlaşdırılması və s.)

yönəldir, seminarlarda və ya sinifdə əldə edilən bilikləri müəyyən etməyə və onu təcrübədə tətbiq etməyə imkan verir.

2. Müşahidə və rəy

Bu modeldə peşəkar inkişafı təmin edən tərəf - məktəbin baş müəllimi, mütəxəssis və ya çox təcrübəli bir müəllim həmkarlarının dərslərində müşahidə apararaq, onların fəaliyyətlərini qiymətləndirir və planlı rəy verir. Bu model seminarlardan sonra il ərzində vaxtaşırı dəstək tədbiri kimi istifadə edilə bilər.

3. Açıq dərs

Açıq dərsdə əsas diqqət müəllimin davranışına yetirilir. Müşahidədən sonra planlı müzakirə və informasiya mübadiləsi olduqda, təcrübəli müəllim açıq dərs verdikdə hər iki tərəf – həm dərsi keçən, həm də müşahidə edən müəllim üçün faydalı olur.

4. Tədqiqat qrupları

Müəllimlər vacib məsələlərlə bağlı öz həmkarları ilə formal müzakirə və qarşılıqlı təmasdan faydalanırlar. Tədqiqat qruplarında müəllimlər böyük qrup və ya kiçik qruplar şəklində əməkdaşlıq edərək ümumi bir problemi həll etmək və ya ümumi bir məqsədə çatmaq üçün plan hazırlamaq və tətbiq etmək məqsədilə müəyyən bir məsələni tədqiq edirlər. Tədqiqat – (ixtisaslı bir təlimçinin rəhbərliyi altında aparılan oxuma, müzakirə, yazı və refleksiya) tədqiqat qrupunun əsas komponentidir. Tədqiqat prosesində onlar çap formasında olan resurslardan, sinif otağı materiallarından (məsələn, şagirdlərin hazırladığı işlər) və problemə yanaşmalarının bir hissəsi kimi öz təcrübələrindən istifadə edə bilərlər.

5. Birgə təlim

Birgə təlim zaman iki və daha artıq müəllim birlikdə dərs keçirlər (dərslərin birgə planlaşdırılması prosesi çərçivəsində hazırlanan dərslər kimi). Birgə təlimin çoxsaylı modelləri mövcuddur. Məsələn, birgə dərs keçən müəllimlər vəzifələrini zaman və məkan baxımından bölə, paralel və ya növbəli həyata keçirə bilərlər.

Lakin birgə təlimin də öz çətinlikləri var. Birgə dərs keçən müəllimlər fərqli iş üslublarına və şəxsiyyətlərə malikdirlər, bu zaman dərsə nəzarətlə bağlı müəyyən dərəcədə güzəştə getməlidirlər. Birgə təlim texniki təchizat və təşkilatçılıq baxımından daha çox səy tələb edir. Sizi tanımayan şagirdlər üçün sizin sinifdə olmağınız son dərəcə vahiməli ola bilər.

Bu çətinliklərlə yanaşı, birgə təlimin faydaları çoxdur. Müəllimlərin seminarda və ya kursda öyrəndiklərini tətbiq etmək üçün yaxşı yoldur. Birgə təlim müəllimlərə sinfi idarəetmədə kömək edir və real vaxt rejimində modelləşdirmə, plan və dəstək təmin edir.

8.3. Valideynlər və icma ilə əməkdaşlıq

Valideynlərin və icmanın cəlb olunması keyfiyyətli təhsilin, xüsusi ilə inklüziv təhsilin tətbiqinin əsas prinsiplərindən biridir.

1. Ailənin cəlb olunması əlilliyi olan uşaqların bütün həyatı boyu, xüsusilə də erkən yaşlarında vacibdir.

Uşağı ən yaxşı tanıyan şəxslər valideynlər və ailə üzvləridir. Onlar uşağın şəxsiyyətini, davranışını, öyrənmə tərzini, maraqlarını və ehtiyaclarını bilirlər. Valideynlərlə məsləhət müəllimlərə uşaq haqqında hərtərəfli məlumat toplamağa, təlim və öyrənmə prosesini daha yaxşı təşkil etməyə kömək edir. Ailələr və valideynlər öz övladlarına dair istənilən qərarın verilməsində iştirak etməlidirlər. Onlar uşağın evdə davamlı inkişaf və öyrənməsində mühüm rol oynayır. Valideynlərin sinif otağında kömək etməsi valideyn – müəllim əməkdaşlığında əsas məqamdır.

2. Əlilliyi olmayan uşaqların valideynləri təhsilə çıxışa və iştiraka mane olan əngəlləri aradan qaldırmağa kömək edə bilirlər.

Əlilliyi olan uşaqların valideynlərinin inklüziv təhsildə iştirakı və onların bu prosesə münasibəti ümumilikdə məktəb mədəniyyətinə təsir göstərir. Çox zaman əlilliyi olmayan uşaqların valideynləri övladlarının əlilliyi olan uşaqlarla birlikdə təhsil alması ideyasına qarşı çıxırlar. Əlilliyi olmayan uşaqların valideynləri ilə işləyərək, övladlarının məktəbdə və ya sinif otağında əlilliyi olan uşaqlarla birgə təhsil almasının onlara mənfi təsir göstərməyəcəyini izah etmək lazımdır.

3. Uşaqlar məhz ümumi icma kontekstində təhsil alır, yaşayır və öyrəndiklərini məhz bu kontekstdə tətbiq edirlər.

Şagirdlərin əhatə olunduğu kontekst barədə məlumatlılıq müəllimləri, məsələn, dərsin planlaşdırılmasında istifadə edə biləcəkləri zəngin informasiya ilə təmin edir.

4. Məktəblər icmaların malik olduğu dəyərli resurslardan istifadə edərək əlilliyi olan uşaqlara dəstəyi təmin edə bilirlər.

İcma inklüzivliyin təşviqinə kömək edə bilər:

- Yerli hökumət, vətəndaş cəmiyyəti qrupları əlilliyi olan uşaqlara zəruri dəstəyi təmin edə bilərlər (məsələn, köməkçi qurğular, səhiyyə və sosial müdafiə kimi dəstək xidmətləri ilə əlaqələndirmə)
- İcma inklüziv təhsil gündəliyinin təşviqatı, icma arasında maarifləndirmənin aparılması vasitəsilə aktuallaşdırmağa kömək edə bilər.
- Gənclər təşkilatları əlilliyi olan uşaqların məktəbdən kənar icmaya daha geniş inteqrasiyasını gücləndirən fəaliyyətlər həyata keçirə bilər.

8.4. Valideynlər və icma ilə əməkdaşlıq strategiyaları, müəllimlərin rolu.

Valideynlər və icma ilə əməkdaşlıq strategiyaları:

- Valideynlər və icma üzvləri ilə əməkdaşlıq üçün əlverişli və müsbət mühitin yaradılması vacibdir.
- Valideynləri təhsilin planlaşdırılmasında fəal iştirakçılara çevirmək üçün onlarla işləmək, vaxtaşırı valideyn-müəllim görüşləri keçirmək və uşağın irəliləyişi barədə mütəmadi olaraq məlumatlar vermək əsas şərtidir.
- Əlilliyi olan uşaqların inteqrasiyası və hüquqları barədə məlumatları bölüşmək üçün əlilliyi olmayan uşaqların valideynləri ilə məlumatlandırma sessiyası keçirmək vacibdir.
- Məktəbin təkmilləşdirilməsinin planlaşdırılmasına, məktəb dəyərlərinin formalaşdırılmasına valideynləri və icmanı cəlb etmək mütləqdir.
- Əlilliyi müzakirə etmək üçün maarifləndirmə işi aparmaq vacibdir. Yerli dövlət strukturlarını, valideyn assosiasiyalarını və vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələrini cəlb etmək olar.
- İcma və məktəb tədbirləri vasitəsilə əməkdaşlıq üçün müntəzəm imkanlar yaratmaq vacibdir.

Valideynlərin və icmanın cəlb olunmasında müəllimlərin rolu:

- Evə, valideyn və ya qəyyumlara övladlarının təhsildə irəliləyişi və nailiyyəti barədə mütəmadi məlumatlar vermək;
- Hansı uşaqların məktəbə getmədiyini, niyə getmədiyini öyrənmək və onları məktəbə gətirmək üçün yollar düşünmək məqsədilə icma rəhbərləri ilə işləmək;
- Inklüziv təhsilin dəyərini və məqsədini şagirdlərin valideynlərinə izah etmək;

- Şagirdləri kurikulum çərçivəsində xüsusi fəaliyyətlər və tədbirlər vasitəsilə icma ilə qarşılıqlı təmasa hazırlamaq;
- Valideynləri və icma üzvlərini sinfə cəlb etmək.

8.5. Digər peşə sahibləri ilə əməkdaşlıq və ya inklüziv təhsildə tərəfdaşlar

Vurğuladığımız kimi, inklüziv təhsil təcrid olunmuş halda baş vermir. Siniflərin və məktəblərin uğurla inklüzivləşdirilməsi üçün digər sektorlarla tərəfdaşlıq etmək əsas məqamlardan biridir.

Məsələn:

1. Səhiyyə – zəif sağlamlığın və qidalanmanın iştiraka və öyrənməyə təsiri. Azərbaycanda əlilliyi olan uşaqların adi məktəblərdə təhsil alması Psixoloji-Tibbi-Pedaqoji Komissiyanın apardığı qiymətləndirmədən (buraya sağlamlığın qiymətləndirilməsi daxildir) asılıdır.
2. Sosial müdafiə – əlilliyi olan uşaqlar çox zaman sosial müdafiə xidmətlərindən istifadə etmək hüququna malik olur. Uşaqlara hərəkətlilik, səhiyyə xidməti, reabilitasiya və iştiraka şərait yaradan digər dəstək tədbirləri üçün müavinətlər və maliyyə yardımı ayrılır.
3. Su və kanalizasiya – uşaqların sanitariya qovşaqlara çıxışı olmasa, onlar təlim prosesində iştirak edə bilmirlər.
4. Nəqliyyat və infrastruktur – məktəbə getmək mümkün olmazsa, uşaqlar təhsil ala bilmirlər.

Mövzu 9. UŞAQ VƏ AİLƏ DƏSTƏK PLANLARI

9.1. Uşaq və ailəyə dəstək planlarının hazırlanması

Uşaq və ailə dəstək planı inklüziv məktəblərdə maraqlı tərəflərə uşaqlar haqqında məlumat toplamaq, bu məlumatlar əsasında təlim hədəflərini müəyyən etmək və bu təlim hədəflərinə çatmaq üçün lazım gələn dəstək və vasitələri planlaşdırmağa kömək etmək üçün bir vasitədir.

Uşaq və ailə dəstək planları əlilliyin sosial və ya hüquqi əsaslı modeli zəminində hazırlanır və çətinlikləri aradan qaldırmağa istiqamətlənir.

Təlim hədəfləri

Kurikulum uşaqların sinifdən sinfə keçdikdə, ibtidai və orta təhsildə geniş təlim məqsədlərini təmin edir. Müəllimlərin əksəriyyəti bu təlim məqsədlərini daha spesifik təlim

hədəflərinə bölür. Onlar dərs planı, bölmə, yarımil və ya dərs ili üzrə təlim məqsədləri hazırlaya bilərlər.

Təlim məqsədləri	Şagirdlərin uzun müddət ərzində əldə etməsi gözlənilən geniş miqyaslı hədəflərdir. Bu hədəflər dövlət və ya məktəb kurikulumunda öz əksini tapır.
Təlim hədəfləri	Həm qısa, həm də uzunmüddətli olmaqla daha spesifik təlim nəticələridir. Təlim hədəfləri müəllimlər tərəfindən müəyyən edilir, dərs planı və qiymətləndirmə strategiyalarını tərtib etməyə onlara kömək edir.

Təlim hədəfləri 3 hissəyə bölünür: Uşaq nəyi bilməlidir? Uşaq nəyi anlamalıdır? Dərstdən sonra, yarımil və ya dərs ilinin sonunda nə bacarmalıdır?

Nəyi bilməlidir?

Şagirddən yadda saxlaması tələb olunan əsas məlumatlara faktlar, təriflər, tarixlər və lüğət daxildir.

Nəyi anlamalıdır?

Konsepsiya, prinsiplər və ümumiləşdirmələr şagirdin anlamalı olduğu “əsas məsələlər”dir.

Nə bacarmalıdır?

Müxtəlif kontekstlərdə uşaqların sərbəst olaraq tətbiq etməsi gözlənilən bacarıqlar nəzərdə tutulur. Bu tənqidi və yaradıcı düşüncə tələb edir.

Nümunə

Biologiya fənni

Səhraların biosferi mövzusunda sonra şagirdlərdən aşağıda sadalananlar tələb olunur:

- Nəyi bilməlidir?
  - ✓ Səhra bitkiləri;
  - ✓ Səhra heyvanları;
  - ✓ Təriflər: həyat dövrü, təbii şərait, ətraf mühit.
- Nəyi anlamalıdır?

- ✓ Səhra bitkiləri və heyvanları aid olduqları konkret mühitə uyğun davranış nümayiş etdirirlər.
- ✓ Səhra heyvanları və bitkilərinin qida zəncirini.
- Nə bacarmalıdır?
  - ✓ Səhra heyvanları və bitkilərinin həyat dövrünü təsvir etmək.
  - ✓ Səhra heyvanları və bitkilərinin yaşadığı mühitə uyğunlaşmasına imkan verən xüsusiyyətləri (funksiya və strukturlar) təsvir etmək.
  - ✓ Səhra heyvanları və bitkilərinin qida zəncirinin bir qismi kimi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsini müəyyən etmək.
  - ✓ Səhrada baş verən dəyişikliklərin səhra heyvanlarına mənfi və müsbət təsirini müəyyən etmək.

Riyaziyyat fənni

Həndəsi fiqurlar mövzusu:

- Nəyi bilməlidir?
  - ✓ Təriflər: xətt, bucaq, üçbucaq, dördbucaqlı.
- Nəyi anlamalıdır?
  - ✓ Həndəsi fiqurların spesifik xüsusiyyətləri var.
- Nəyi bacarmalıdır?
  - ✓ Ətrafdakı həndəsi fiqurları müəyyən etmək və təsvir etmək.
  - ✓ Həndəsi fiqurları qurmaq və onların xüsusiyyətlərini müəyyən etmək.

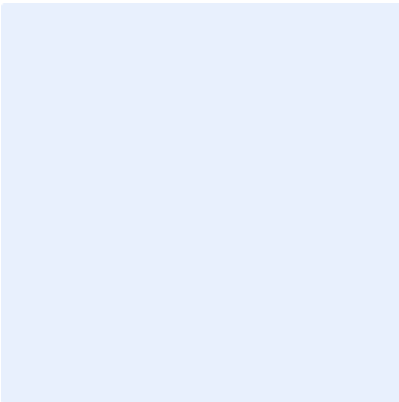
Uşaq və ailə dəstək planı necə hazırlanmalıdır?

Plan uşaqla məktəbdə məşğul olacaq insanların (məsələn, müəllimlər, xüsusi profilli pedaqoqlar, psixoloq və məsləhətçilər, terapevtlər və s.), ailə və mümkün olarsa, uşağın özünün əməkdaşlığı çərçivəsində hazırlanmalıdır. Hətta azyaşlı uşaqlar güclü tərəfləri, maraqları, əlavə dəstək və ya resurslara ehtiyaclarını müəyyən etməkdə məlumatları təmin edə bilərlər.

Şablon bir neçə hissədən ibarətdir:

- Uşaq və valideynlər haqqında məlumatlar.
- Hissə A: Mütəxəssis uşaq haqqında nəyi bilməlidir? Uşaq və valideynlərin baxışları, maraqları, ümidləri və istəkləri.
- Hissə B: Qiymətləndirmə. Uşağın güclü tərəfləri, bacarıqları və ehtiyacları:
  - ✓ Dərketmə qabiliyyəti və öyrənmə;

- ✓ Sosial (ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə), emosional və əqli sağlamlıq;
  - ✓ Hissiyat və fiziki tələblər;
  - ✓ Sağlamlıq tələbləri.
- Hissə C: Hədəflər. Uşaq üçün qısa və uzunmüddətli nəticələr (hədəflər) qeyd edilir.
  - Hissə D: Dəstəyin təmin edilməsi. Təlim hədəflərinə nail olmaq üçün strategiyalar müəyyənləşdirilir, hansı resurslara ehtiyac olduğu təyin edilir.

Uşaq və ailə dəstək planı	
Uşağın adı:	
Uşağın şəkli	
	
Planın başlama tarixi:	Plan nömrəsi:
Bu plan növbəti dəfə nəzərdən keçiriləcək:	
Son rəyin tarixi:	

Mənim şəxsi məlumatlarım		
Soyad:	Ad:	
Ünvan:		
Doğum tarixi:	Cins:	

Etnik mənsubiyyət:	Üstünlük verdiyiniz dil:
--------------------	--------------------------

Mənim valideynim(lərim)/Qəyyum(larım)	
Soyad:	Ad:
Ünvan:	
Telefon nömrəsi:	Uşaq ilə qohumluq əlaqəsi:
Mobil nömrə:	
E-poçtu:	
Soyad:	Ad:
Ünvan:	
Telefon nömrəsi:	Uşaq ilə qohumluq əlaqəsi:
Mobil nömrə:	
E-poçtu:	

HİSSƏ A: Nəyi bilməlisiniz?

HİSSƏ A: və   Valideynlərin baxışları, maraqları, ümidləri və arzuları
<p>Mən kiməm?</p> <p>İnsanlar məndə nəyi bəyənir?</p> <p>Mənimlə necə ünsiyyət qurmaq və məni necə dəstəkləmək olar?</p> <p>Mən nə xoşlayıram və nəyi daha yaxşı bacarıram?</p> <p>məktəbdə</p>

məktəb xaricində

Hal-hazırda nə(lər) uğurlu alınır?

Bu il nəyə nail olmaq istəyirəm?

Mən özümü yetkin yaşda necə görürəm?

Valideynlərim mənim bu il nəyə nail olmamı istəyir?

Valideynlərim mənim gələcəyimi necə görmək istəyirlər?

HİSSƏ B: Mənim qiymətləndirməm

HİSSƏ B: Güclü tərəflər və ehtiyaclar

Ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə

Güclü tərəflər və bacarıqlar

Ehtiyaclar

Dərketmə və öyrənmə

Güclü tərəflər və bacarıqlar

Ehtiyaclar

Sosial, emosional və əqli sağlamlıq

Güclü tərəflər və bacarıqlar

Ehtiyaclar

Hissetmə və fiziki ehtiyaclar

Güclü tərəflər və bacarıqlar

Ehtiyaclar

Tibbi xidmətlər

Güclü tərəflər

Ehtiyaclar

HİSSƏ C və D: Mənim hədəflərim

HİSSƏ C: Hədəflər

Ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə

Uzunmüddətli hədəf

Qısamüddətli hədəf(lər)

Dərketmə və öyrənmə

Uzunmüddətli hədəf(lər)

Qısamüddətli hədəf(lər)

Sosial, emosional və əqli sağlamlıqda çətinliklər

Uzunmüddətli hədəf

Qısamüddətli hədəf(lər)

Hissetmə və fiziki ehtiyaclar

Uzunmüddətli hədəf

Qısamüddətli hədəf(lər)

HİSSƏ D: Qeyd edilən hədəflərə nail olmaq üçün ixtiyari dəstək və təminatlar (hökumət, məktəb, səhiyyə mərkəzi, QHT-lər, özəl təşkilatlar və ya ailə)				
Qısamüddətli təlim hədəfləri	Bu hədəfə nail olmaq üçün nə var?	Bu dəstəyi kim təmin edəcək?	Hansı tezlikdə? (və ya neçə müddətdən bir)	Hansı resurslara ehtiyac var?

Plan üzrə rəyin sxemi <i>Bu, ən azı ildə bir dəfə həyata keçirilməlidir.</i>	
Növbəti rəyin tarixi:	
Növbəti rəyin hazırlanmasında tələb olunan mütəxəssislər:	
Bu plan üzrə rəyin hazırlanması üçün tələb olunan aparıcı mütəxəssis:	

İzahlı lüğət

Ayrı-seçkilik: Əlilliyə əsaslanan ayrı-seçkilik dedikdə məqsədi və ya nəticəsi siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, mülki və ya hər hansı digər sahədə bütün insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının digərləri ilə bərabər səviyyədə tanınması və ya həyata keçirilməsinin məhdudlaşdırılmasından ibarət əlilliklə bağlı istənilən fərqqoyma, kənarlaşdırma və

məhdudiyətlərin tətbiq olunmasıdır. Buraya ayrı-seçkiliyin bütün formaları, o cümlədən uyğunlaşdırmadan imtina daxildir.

Ağlabatan uyğunlaşdırma: Ağlabatan uyğunlaşdırma əlilliyi olan şəxslər tərəfindən digərləri ilə bərabər səviyyədə bütün insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının realizə olunması və həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə zəruri olduğu hər bir konkret halda qeyri-mütənasib və əsassız yük olmayan zəruri və uyğun modifikasiya və düzəlişlər edilməsi deməkdir.

BMT-nin “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyası: Bu Konvensiyanın məqsədi əlilliyi olan bütün şəxslər tərəfindən bütün insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının tam və bərabər səviyyədə həyata keçirilməsini həvəsləndirməkdən, müdafiə və təmin etməkdən, eləcə də onların ləyaqətinə hörmət edilməsini həvəsləndirməkdən ibarətdir. Konvensiyanın 24-cü maddəsi “İnklüziv təhsil hüququ” adlanır.

Əlilliyi olan uşaqlar: “Əlilliyi olan uşaqlar” beynəlxalq termdir. Bu termin özlüyündə mübahisəlidir və bəzən çaşdırıcı ola bilər. Bununla belə, bu termin tibbi modeli ehtiva edən “xüsusi ehtiyaclar” diskursundan daha arzu ediləndir. “Uşaqlar” termini doğulduğu andan 18 yaşına qədər hər kəsi ehtiva edir.

Əlillik: “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” BMT-nin Konvensiyasında əlilliyi olan şəxslər aşağıdakı kimi müəyyən edilir: “Müxtəlif maneələrlə qarşılıqlı təsir zamanı digərləri ilə bərabər əsasda cəmiyyətin həyatında tam və səmərəli iştiraka mane olan sabit fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyat pozuntularının olmasıdır” (Maddə 1).

Əlilliyi olan şəxslər: Əlilliyi olan şəxslər müxtəlif maneələrlə qarşılıqlı təsir zamanı digərləri ilə bərabər əsasda cəmiyyətin həyatında tam və səmərəli iştiraka mane olan sabit fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyat pozuntuları olan insanlardır.

Əlilliyin tibbi modeli: Əlilliyin tibbi modeli bəzi insanların və qurumların əlilliyi necə anlamasını və əlilliyi olan şəxslərlə necə davranıldığını izah edir, lakin əlilliyi olan şəxslər üçün inklüziv yanaşma hesab edilmir. Bu model əlilliyi olan şəxslərin “problem”in mərkəzinə gətirilməklə stereotipləşdirildiyini və ya onlar haqqında önmühakimənin necə yarandığını izah edir. Şəxs “qüsurlu”, “fərqli” və ya “qeyri-normal” hesab edilir və bu çox zaman cəmiyyətdə damğalanmaya və ayrı-seçkiliyə səbəb olur.

Əlilliyin sosial modeli: Əlilliyin sosial modeli cəmiyyəti hər şeyi əlilliyi olmayan insanların ehtiyacları üçün planlaşdırmaqla insanları əlil edən qüvvə kimi müəyyən edir. Sosial modeldə cəmiyyətin əlillik yaradan əngəllərin azaldılmasında və sonda tamamilə aradan qaldırılmasında böyük rol oynaya biləcəyi qəbul edilir. Əlilliyi olan şəxslərin ayrı-seçkilik yaradan mühitə uyğunlaşmalarını gözləməkdənsə, bütün vətəndaşlar üçün əlçatanlığı və fəallığı təmin etmək məqsədilə uyğunlaşdırmalar etmək məhz cəmiyyətin vəzifəsidir.

İnklüziv təhsil: İnklüziv təhsilin məqsədi siyasət, mədəniyyət və tətbiqi təcrübələrin müxtəliflik tələblərinə cavab verməsinin və bütün təcrid olunmuş uşaqların, o cümlədən əlilliyi olan uşaqların hüquqlarının və ehtiyaclarının təmin edilməsi üçün təhsil sistemini yenidən formalaşdırmaqdır. Bütün uşaqların öz həmyaşıdları ilə birlikdə yaşadıkları ərazidəki yerli məktəblərdə keyfiyyətli inklüziv təhsil almaq hüququ var.

Universal dizayn prinsipləri: Universal dizayn prinsipləri predmetlərin, şəraitin, proqramın və xidmətlərin adaptasiya və ya xüsusi dizayn zərurəti olmadan bütün insanlar tərəfindən maksimum mümkün dərəcədə istifadə edilə biləcək şəkildə dizayn edilməsini təmin edir. Universal dizayn zəruri hallarda əlilliyi olan insanların konkret qrupları üçün köməkçi qurğuları istisna etmir. Buraya, məsələn, bütün uşaqların asanlıqla oxuya bilməsini təmin etmək üçün mətnlərin daha böyük hərflərlə çap edilməsi daxil ola bilər.

Uşaq və ailələrə dəstək planı: Uşaq və ailələrə dəstək planı əlilliyi olan bütün uşaqların ehtiyac və tələbatlarını əks etdirən, monitoring və planlaşdırma prosedurlarını

müəyyən edən sənəddir (qanunvericilikdə nəzərdə tutula bilər). Plan erkən müdaxilə, ümumi orta təhsilə dəstək və onun planlaşdırılması prosedurları, habelə uşaqların müdafiəsi prosedurlarının mövcudluğunun təmin edilməsi ilə bağlıdır.

Ümumi məktəblər: Bütün uşaqlar üçün nəzərdə tutulan ümumtəhsil məktəbləri. Onlara bəzən “adi” məktəblər də deyilir. Lakin “adi” terminindən istifadə tövsiyə olunmur, çünki bu zaman adi məktəblərdə iştirak etməyən uşaqların “qeyri-adi” və ya müəyyən qüsurlu olduğu ehtiva olunur. Bu, əlilliyin tibbi modelini möhkəmləndirir.

4 sayılı Ümumi Şərh (ÜŞ 4): Konvensiyanın inklüziv təhsil hüququ ilə bağlı 24-cü maddəsinə (BMT, 2016) 4 sayılı Ümumi Şərh (2016). Ümumi Şərh Hökumətlərə onların əlilliyi olan şəxslər üçün keyfiyyətli inklüziv təhsili təmin etmək öhdəliklərinin təsir dairəsi ilə bağlı istiqamət vermək üçün hazırlanmışdır. Konvensiyanın şərtlərindən fərqli olaraq, bu sənədin icrası Konvensiyanı ratifikasiya etmiş ölkələr üçün icbari xarakter daşımır. Lakin bu sənəd əhəmiyyətlidir və Komitənin ayrı-ayrı ölkələrin 24-cü maddəyə əməl etməsini yoxlayarkən tətbiq edəcəyi tələbləri göstərir. Bu sənəd, həmçinin əlilliyi olan uşaqların əsas insan hüquqlarından biri kimi digər uşaqlarla bərabər səviyyədə keyfiyyətli inklüziv təhsil almaq hüququnun təsir dairəsini əks etdirir. Inklüziv təhsil isə ən yaxşı formada yerli icmada yerləşən məktəbdə təmin olunur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Burns, Mary. "Five Models of Teacher-Centered Professional Development."

<https://www.globalpartnership.org/blog/five-models-teacher-centered-professional-development>

(Son baxıldığı tarix: 01/11/18), Education Development Centre, 2014.

2. "Flipping Teacher Professional Development."

<https://www.globalpartnership.org/blog/flipping-teacher-professional-development>

(Son baxıldığı tarix: 01/11/18), Education Development Centre, 2016.

3. "Professional Development Alternatives to the Workshop."

<https://www.globalpartnership.org/blog/professional-development-alternatives-workshop>

(Son baxıldığı tarix: 01/11/18), Education Development Centre, 2018.

- 4.** "Six Strategies to Improve Teacher Training in Workshops."
<https://www.globalpartnership.org/blog/six-strategies-improve-teacher-training-workshops>
(Son baxıldığı tarix:01/11/18), Education Development Centre, 2018.
- 5.** "Workshops 101 for Teacher Professional Development."
<https://www.globalpartnership.org/blog/workshops-101-teacher-professional-development>
(Son baxıldığı tarix: 01/11/18), Education Development Centre, 2018.
- 6.** Grimes, Peter, Marieke Stevens, and Arlene Dela Cruz. "Azərbaycanda əlilliyi olan uşaqlarla bağlı biliklər, münasibətlər və təcrübələr." Bakı: UNICEF, 2018.
- 7.** Azərbaycan Respublikası. "2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında əlilliyi olan şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı." Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 2017.
- 8.** Dövlət Statistika Komitəsi. "Səhiyyə, sosial müdafiə və idman sahələri üzrə milli statistika."
<http://www.stat.gov.az/source/healthcare/?lang=en>
(Son baxıldığı tarix: 28/08/2017), Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2017.
- 9.** BMT-nin "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında" Konvensiyası və onun Fakültativ Protokolu."
<http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>
(Son baxıldığı tarix: 25/08/2014), 2006.
- 10.** UNESCO-nun Statistika İnstitutu. "Azərbaycan üzrə təhsil məlumatları."
data.uis.unesco.org
(Son baxıldığı tarix: 16/09/2017), 2018.
- 11.** UNICEF. "UNICEF-in inklüziv təhsil üzrə təlimçilərin təlimi modulları." Nyu-York: UNICEF, 2015.
- 12.** EENET. "İnklüziv sinifdə dərslərin hazırlanması."
<https://www.eenet.org.uk/the-10videos-and-manuals/>
(Son giriş tarixi tarixi: 13/11/18), EENET, 2017.
- 13.** Xüsusi Ehtiyaçlıların Təhsili üzrə Avropa İnkişaf Agentliyi. "İnklüziv quruluşun

qiymətləndirilməsi. Siyasət və təcrübənin üzleşdiyi əsas problemlər." Odense: Xüsusi Ehtiyaçlıların Təhsili üzrə Avropa İnkişaf Agentliyi, 2007.

14. UNESCO. "Müxtəlifliyin əhatə edilməsi: İnküziv mühiti dəstəkləyən mühitin yaradılması üçün vasitələr toplusu." Banqkok: UNESCO, 2004.

15. "Müxtəlifliyin əhatə edilməsi: İnküziv təlimi dəstəkləyən mühitin yaradılması üçün vasitələr toplusu. Kitabça 5, İnküziv təlimi dəstəkləyən siniflərin idarə edilməsi." Banqkok: UNESCO, 2004.

16. UNESCO IBE. "İnküziv şagirdlərin qiymətləndirilməsi. Kurikulumun hazırlanması üçün təlim vasitələri." Cenevrə: UNESCO IBE, 2017.

17. UNICEF. "Vebinar 11, Əlçatan məktəb və təlim mühiti – Universal Öyrənmə Dizaynı. Texniki məlumat kitabçası." Nyu-York: UNICEF, 2014.

18. " Vebinar 12 – Müəllim, inküziv və uşaqyönlü təlim və pedaqogika. Texniki məlumat kitabçası." Nyu-York: UNICEF, 2014.

19. UNICEF və WHO. "Əlilliyi olan uşaqlar üçün köməkçi texnologiya. Təhsil, inküziya və iştirak üçün imkanların yaradılması: Müzakirə vərəqəsi"

<https://www.unicef.org/disabilities/files/Assistive-Tech-Web.pdf>

(Son giriş tarixi: 14/11/18), UNICEF və WHO, 2015.

20. Villingş, C. "Görmə məhdudyyətləri olan şagirdlərin təlimi"

<https://www.teachingvisuallyimpaired.com/board-work-chalk-interactive-white.html>

(Son giriş tarixi: 13/11/18), 2018.